

Вісник

Верховного Суду України

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих
за результатами розгляду заяв
про перегляд судового рішення
з підстави, передбаченої п.1 ч. 1
ст. 237 КАС України,
за I півріччя 2014 р.**

**Аналіз судової практики
застосування судами законодавства,
яке регулює іпотеку як заставу
нерухомого майна**

**Особливості правового
регулювання односторонньої
відмови від господарського
зобов'язання (договору)
та односторонньої зміни його умов**

**Набувальна давність
у правозастосовній практиці:
окремі проблемні питання**

1(173)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України.

1 Хронологія подій Timeline

2 Судова практика Court Practice

2 **Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. (витяг) із коментарем**

Resolution of the Judicial Chamber in Commercial Cases of the Supreme Court of Ukraine of 2 September 2014 (extract) with comments

6 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

6 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п.1 ч. 1 ст. 237 КАС України, за I півріччя 2014 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 237 of the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine in the first half of 2014

16 Аналіз судової практики Survey of the Court Practice

16 **Аналіз судової практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна**

Analysis of the court practice on application by courts of the laws, regulating the mortgage as a pledge of real estate

32 Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

32 **Грбовська А.О.** Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов

Hrabovska A.O. Peculiarities of legal regulation of unilateral refusal of business obligation (agreement) and unilateral modification of its terms

39 Точка зору Opinion

39 **Міненкова Н.О.** Набувальна давність у правозастосовній практиці: окремі проблемні питання

Minenkova N.O. Acquisitive prescription in law enforcement practice: some topical issues

15-18

грудня

Суддя Верховного Суду України **Олександр Прокопенко** взяв участь у навчальному семінарі з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який відбувся у м. Страсбурзі (Франція).

22

грудня

У приміщенні Верховного Суду України відбулося заключне засідання наглядового комітету проекту Ради Європи «Посилення незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні», в якому взяли участь Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**, судді Верховного Суду України **Лілія Григор'єва** та **Тетяна Жайворонюк**, координатор цього проекту **Ліліт Данегян**, координатор проектів, представник Посольства Швеції в Україні **Ольга Сандакова**, голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України **Сергій Козьяков**, ректор Національної школи суддів України **Микола Оніщук** та ін.

23

грудня

На офіційному веб-сайті Верховного Суду України розміщено інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** головному редакторові журналу «Право України» Олександрі Святоцькому. Ярослав Романюк зазначив, зокрема, що принципи побудови судової системи потребують концептуального реформування на рівні Конституції для запровадження в Україні системи судочинства, яка функціонуватиме на засадах верховенства права і гарантуватиме кожній особі право на справедливий суд.

У Верховному Суді України запроваджено скайп-зв'язок із громадянами, тестування якого відбулося 19 грудня 2014 р. Працівники відділу прийому громадян Верховного Суду України надають онлайн консультації за допомогою інтернет-програми *Skype* щопонеділка та щосередини з 14:00 до 18:00 години, а щовівторка та щочетверга — з 10:00 до 13:00. Адреси розміщено у розд. офіційного веб-сайту Верховного Суду України «Інформація для громадян».

З початку 2015 р. у Верховному Суді України також діє електронна система обігу матеріалів справи.

12

січня

В Українському кризовому медіа-центрі проведено круглий стіл на тему «Справедливе судочинство в Україні: від декларацій до справи», де модератором була суддя Верховного Суду України, голова Ради суддів України **Валентина Сімоненко**.

13

січня

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** провів зустріч із делегацією Консультативної місії Європейського Союзу в Україні для сприяння реформі сектору цивільної безпеки в нашій державі (*EUAM Ukraine*) на чолі з головою місії **Кальманом Міжеєм**.

14

січня

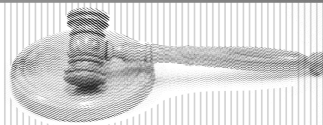
Інформаційним агентством РБК-Україна оприлюднено інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка**. У ньому, а також в інтерв'ю виданню «Фокус» і програмі «Український простір» Національної радіокомпанії України, йшлося про нещодавно прийняті законопроекти щодо реформування судової системи України. Ознайомитися з інтерв'ю можна на офіційному веб-сайті Верховного Суду України.

22

січня

Відбулася робоча зустріч Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з координатором проектів ОБСЄ в Україні **Вайдотасом Вербою**. Сторони наголосили на тому, що Україна має історичний шанс побудувати систему судової влади, яка забезпечить справедливе судочинство.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Відповідно до ст. 60 ЗК України та ст. 88 ВК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності встановлюються прибережні захисні смуги. Прибережні захисні смуги встановлюються за окремими проектами землеустрою.

Водночас за змістом п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок, затвердженого наказом від 5 листопада 2004 р. № 434 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не може трактуватися як відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розмір і межі встановлено законом, а тому такі земельні ділянки, що належать до земель водного фонду, не можуть бути передані у приватну власність (ст. 83 ЗК України)

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України
від 2 вересня 2014 р.

(в и т я г)

У серпні 2013 р. прокурор Донецької області (далі — прокурор) звернувся до Господарського суду Донецької області з позовною заявою про визнання незаконним рішення Ялтинської селищної ради № 6/13-5 «Про затвердження звіту про експертну грошову оцінку та продаж земельної ділянки несільськогосподарського призначення для обслуговування дитячого оздоровчого табору «Чайка» ТОВ «Артонікс», визнання недійсним договору купівлі-продажу земельної ділянки площею 2,47 га, укладеного між головою Ялтинської селищної ради та директором ТОВ «Артонікс», визнання недійсною державної реєстрації права власності ТОВ «Артонікс» на зазначену земельну ділянку.

Крім того, він порушив питання про зобов'язання реєстраційної служби Першотравневого районного управління юстиції Донецької області внести відповідні зміни до Державного реєстру прав.

Обґрунтовуючи свої позовні вимоги, прокурор зазначив, що у складі земельної ділянки продано частину узбережжя Азовського моря — пляжу, що підтверджують графічні матеріали, а отже, на частину ділянки площею 0,0622 га, яка

є прибережною захисною смугою, поширюється відповідне обмеження. Здійснивши продаж земельної ділянки із земель рекреаційного призначення із частиною пляжу, Ялтинська селищна рада допустила грубе порушення вимог статей 13, 19, 41 Конституції України.

Господарський суд Донецької області рішенням від 14 жовтня 2013 р., залишеним без змін постановою Донецького апеляційного господарського суду від 21 січня 2014 р., у задоволенні позову відмовив.

Вищий господарський суд України постановою від 7 квітня 2014 р. зазначену постанову суду апеляційної інстанції залишив без змін.

Не погоджуючись із постановою Вищого господарського суду України від 7 квітня 2014 р. у справі № 905/6025/13, заступник Генерального прокурора України звернувся із заявою про її перегляд Верховним Судом України з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції положень статей 58, 60 Земельного кодексу України (далі — ЗК), статей 87, 88 Водного кодексу України (далі — ВК), пунктів 4, 5 Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 8 травня 1996 р. № 486 (далі — Порядок), внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

Вищий господарський суд України ухвалою від 16 червня 2014 р. допустив до провадження справу № 905/6025/13 для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 7 квітня 2014 р.

На обґрунтування неоднакового застосування норм матеріального права заявник надав копії постанови Вищого господарського суду України від 1 квітня 2014 р. у справі № 901/528/13-г та ухвал Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 жовтня 2013 р. у справі № 6-18142св13 та від 12 червня 2013 р. у справі № 6-18136св13.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення прокурора та представників сторін, перевіrivши обставини, зазначені заявником, Судова палата у господарських справах і Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшли висновку, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Під час розгляду справи господарськими судами встановлено, що 15 червня 2010 р. за результатами проведеного товарною біржею «Універсал Плюс» аукціону між дочірнім підприємством «Будівельно-монтажне управління «Кураховененергобуд» товариства з обмеженою відповідальністю «Донбасенергобуд» і ТОВ «Артонікс» було укладено договір купівлі-продажу приміщення дитячого оздоровчого табору «Чайка» загальною площею 2 286,1 кв. м.

Відповідно до п. 5 договору право власності на зазначене нерухоме майно, розташоване на земельній ділянці площею 2,47 га, згідно з витягом із реєстру права власності на нерухоме майно від 22 червня 2010 р. № 26483501 зареєстровано за ТОВ «Артонікс».

13 липня 2011 р. Ялтинська селищна рада прийняла рішення № 6/11-11, яким затверджено проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки ТОВ «Артонікс» і надала останньому в оренду на п'ять років із категорії земель рекреаційного призначення Ялтинської селищної ради земельну ділянку загальною площею 2,47 га.

Ялтинська селищна рада рішенням від 6 вересня 2011 р. № 6/13-5 затвердила звіт про експертну грошову оцінку земельної ділянки несільськогосподарського призначення для обслуговування дитячого оздоровчого центру «Чайка» із категорії земель рекреаційного призначення міської ради, оціночна вартість якої становила 1 млн 121 тис. 510 грн. На підставі цього звіту 14 вересня 2011 р.

між Ялтинською селищною радою і ТОВ «Артонікс» було укладено договір купівлі-продажу, відповідно до якого продавець передав у власність покупця земельну ділянку площею 2,47 га.

Переглядаючи справу в касаційному порядку, Вищий господарський суд України погодився з висновками господарських судів, які, застосувавши приписи статей 58, 60 ЗК, статей 87, 88 ВК, пунктів 4, 5. Порядку, дійшли висновку, що підтвердженням факту встановлення прибережної захисної смуги може бути лише проект землеустрою цієї смуги, у зв'язку з чим у задоволенні позову прокурора було відмовлено.

Натомість у доданих для порівняння ухвалях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-18142св13, у справі № 6-18136св13 та у постанові суду Вищого господарського суду України у справі № 901/528/13-г указано іншу правову позицію, зокрема про те, що відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не може трактуватися як відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розмір і межі встановлено законом, а тому земельні ділянки, що належали до земель водного фонду, не можуть бути передані у приватну власність.

Для усунення розбіжностей у застосуванні судами касаційної інстанції зазначеної норми матеріального права Судова палата у господарських справах і Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України врахували таке.

Згідно зі ст. 4 ВК та ч. 1 ст. 58 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) до земель водного фонду, серед іншого, належать землі, зайняті прибережними захисними смугами, прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами.

Відповідно до ст. 60 ЗК та ст. 88 ВК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності встановлюються прибережні захисні смуги, а саме — уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води. Прибережні захисні смуги встановлюються за окремими проектами землеустрою.

Водночас за змістом п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (випусти), надання земельних ділянок, затвердженого наказом від 5 листопа-

да 2004 р. № 434 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, у разі відсутності землепорядної документації та встановлених у природі (на місцевості) меж щодо прибережних захисних смуг водних об'єктів, природоохоронний орган забезпечує їх збереження шляхом урахування при розгляді матеріалів щодо надання цих земельних ділянок нормативних розмірів прибережних захисних смуг, встановлених ст. 88 ВК, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон відповідно до Порядку, зважаючи на конкретну ситуацію.

Таким чином, землі, зайняті поверхневими водами: природними водоймами (озерами), водотоками (річками, струмками), штучними водоймами (водосховищами, ставками), каналами та іншими об'єктами, і землі прибережних захисних смуг є землями водного фонду України, на яких знаходиться водний фонд України та щодо якого чинний окремий порядок надання та використання.

Відповідно до положень ст. 84 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) у державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності.

Право на землі водного фонду, зазначене ст. 59 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), передбачає можливість передачі юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування земельних ділянок прибережних захисних смуг із земель водного фонду на умовах оренди (ч. 4 ст. 59 цього Кодексу). При цьому згідно з положеннями ст. 83 ЗК (у редакції, чинній на час прийняття рішення про продаж спірної земельної ділянки) до земель комунальної власності, які не можуть передаватися у приватну власність, належать землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом.

Враховуючи зазначене, за змістом указаних норм землі, зайняті водним фондом України, а також прибережні захисні смуги вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм не можуть передаватися у власність юридичним особам, оскільки є землями водного фонду України.

Звертаючись до суду із позовом, прокурор посилається на те, що передачу спірної земельної ділянки у власність ТОВ «Артонікс» здійснено неправомірно, оскільки у складі земельної ділянки продано частину узбережжя Азовського моря — пляжу, що підтверджують наявні в матеріалах справи графічні матеріали, а отже, на частину ділянки площею 0,0622 га, яка є прибережною захисною смугою, поширюється відповідне обмеження.

Таким чином, наявність підстав для віднесення земельної ділянки до розташованих у межах прибережної захисної смуги може підтверджуватися не тільки відповідною землепорядною документацією, а й шляхом врахування нормативних розмірів прибережних захисних смуг, встановлених ст. 88 ВК. Так, на підтвердження позовних вимог прокурор надав проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки ТОВ «Артонікс» для обслуговування дитячого оздоровчого табору «Чайка» із категорії земель рекреаційного призначення від 23 травня 2011 р., де зазначено, що на частині спірної земельної ділянки площею 0,0622 га діє обмеження (обтяження) код 01.05.03 (класифікатор затверджено наказом Держкомзему України від 29 грудня 2008 р. № 643) — прибережні захисні смуги, а також висновок начальника відділу Держкомзему у Першотравневому районі, наявний у цьому проекті землеустрою, де зазначено, що відстань від урізу води в межах період становить 25 м.

Відповідно до наявних у справі проекту землеустрою щодо відведення ТОВ «Артонікс» спірної земельної ділянки в оренду і технічної документації із землеустрою щодо складання документів, які посвідчують право власності, ця земельна ділянка розташована на відстані 25 м від урізу води та перебуває в межах прибережної захисної смуги Азовського моря. Тому суд касаційної інстанції дійшов передчасного висновку про відмову в задоволенні позовних вимог, у зв'язку з чим прийнята ним постанова є незаконною і на підставі ч. 2 ст. 111²⁵ Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Аналогічну правову позицію про те, що землі, зайняті водним фондом України, та прибережні захисні смуги вздовж річок, морів тощо не можуть передаватися у власність, викладено у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2014 р. у справі № 6-16цс14.

Керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, Судова палата у господарських справах та Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України постановили: заяву прокурора задовольнити.

Постанову Вищого господарського суду України від 7 квітня 2014 р. у справі № 905/6025/13 скасувати, а справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

КОМЕНТАР ДО ПОСТАНОВИ

У справі № 3-52гс14 Верховний Суд України розглянув питання неоднакового застосування господарськими судами норм матеріального права щодо здійснення продажу земельної ділянки із земель рекреаційного призначення, наявності підстав для віднесення земельної ділянки до таких, що розташовані у межах прибережної смуги у порядку статей 58, 60 ЗК, статей 87, 88 ВК, пунктів 4, 5 Порядку.

Відповідно до ст. 4 ВК та ч. 1 ст. 58 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) до земель водного фонду, серед іншого, належать землі, зайняті прибережними захисними смугами, прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами.

Відповідно до ст. 60 ЗК та ст. 88 ВК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності встановлюються прибережні захисні смуги, а саме — уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води. Прибережні захисні смуги встановлюються за окремими проектами землеустрою.

Водночас за змістом п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок, затвердженого наказом від 5 листопада 2004 р. № 434 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, у разі відсутності землепорядної документації та встановлених у натурі

(на місцевості) меж щодо прибережних захисних смуг водних об'єктів, природоохоронний орган забезпечує їх збереження шляхом урахування при розгляді матеріалів щодо надання цих земельних ділянок нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон відповідно до Порядку, зважаючи на конкретну ситуацію.

Таким чином, землі, зайняті поверхневими водами (природними водоймами (озерами), водотоками (річками, струмками), штучними водоймами (водосховищами, ставками), каналами та іншими об'єктами), і землі прибережних захисних смуг є землями водного фонду України, на яких знаходиться водний фонд України та на який поширюється окремий порядок надання та використання.

Відповідно до положень ст. 84 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) у державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності.

Право на землі водного фонду, встановлене ст. 59 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), передбачає можливість передачі юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування земельних ділянок прибережних захисних смуг із земель водного фонду на умовах оренди (ч. 4 ст. 59 ЗК у редакції, чинній на час прийняття рішення про продаж спірної земельної ділянки). При цьому згідно з положеннями ст. 83 цього Кодексу до земель комунальної власності, які не можуть передаватися у приватну власність, належать землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом.

Враховуючи зазначене, за змістом указаних норм, землі, зайняті водним фондом України, а також прибережні захисні смуги вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм не можуть передаватися у власність юридичним особам, оскільки є землями водного фонду України.

Позивач у цій справі послався на те, що передачу спірної земельної ділянки у власність здійснено неправомірно, оскільки у складі земельної ділянки продано частину узбережжя Азовського моря — пляжу, що підтверджують наявні у справі графічні матеріали, а отже, на частину ділянки, яка є прибережною захисною смугою, поширюється відповідне обмеження.

Таким чином, наявність підстав для віднесення земельної ділянки до розташованих у межах прибережної захисної смуги може підтверджуватися не тільки відповідною землепорядною документацією, а й шляхом врахування нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК.

Відповідно до наявних у справі проекту землеустрою щодо відведення відповідачу спірної земельної ділянки в оренду і технічної документації із землеустрою щодо складання документів, які посвідчують право власності, ця спірна ділянка розташована на відстані 25 м від урізу води та перебуває в межах прибережної захисної смуги Азовського моря.

З огляду на зазначене суд касаційної інстанції неправильно застосував норми матеріального права, у зв'язку з чим прийняту ним постанову скасовано на підставі ч. 2 ст. 111²⁵ ГПК із направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду
заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої
п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України, за I півріччя 2014 р.***

150.000.000 Земельне законодавство

150.030.000 Землекористування (оренда)

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування ст. 20 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 161-XIV)¹ та ст. 24 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1952-IV) щодо можливості державної реєстрації договору оренди земельної ділянки у разі звернення однієї зі сторін такого договору із заявою про відкликання підпису.

Відповідно до ст. 18 Закону № 161-XIV² договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації.

На підставі ст. 20 цього Закону укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації. Право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації цього права відповідно до закону, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Верховний Суд України вже висловив правову позицію стосовно моменту укладання договору оренди землі та наслідків відкликання підпису з укладеного договору до державної реєстрації останнього. Так, у постанові від 18 грудня 2013 р. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України зазначила, що своє волевиявлення на укладання договору учасник (сторона) правочину здійснює в момент досягнення згоди з усіх істотних умов, складання та скріплення підписом письмового документа. Реєстрація договору є адміністративним актом, тобто елементом щодо договору. Прохання учасника (сторони) правочину не здійснювати реєстрацію договору оренди земельної ділянки, волевиявлення на укладання якого він виявляв

у момент досягнення згоди з усіх істотних умов, складання та скріплення підписом письмового документа, не є підставою для визнання договору недійсним у порядку, визначеному ч. 3 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України.

У постанові від 25 грудня 2013 р. Судова палата підтвердила наведене вище правове судження та зазначила, що відповідно до ст. 214 ЦК України відмовитися від двостороннього правочину можна лише за взаємною згодою сторін. Одностороння незгода сторони з реєстрацією підписаного (укладеного) нею договору не може визнаватися обставиною для визнання його недійсним із підстав, передбачених ч. 3 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 цього Кодексу.

Ураховуючи наведене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України погоджується з твердженням Вищого адміністративного суду України про те, що дії відповідачів щодо здійснення державної реєстрації договорів оренди землі, сторонами яких є позивач і товариство, вчинені на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Відносини із реєстрації договорів оренди землі на час виникнення спірних правовідносин регулювалися, зокрема, Законом № 161-XIV, Порядком ведення Поземельної книги і Порядком ведення Книги записів про державну реєстрацію

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2014 р. № 12, с. 4—14.

¹ Статтю виключено на підставі Закону України від 11 лютого 2010 р. № 1878-VI.

² Статтю виключено на підставі Закону України від 11 лютого 2010 р. № 1878-VI.

державних актів на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2009 р. № 1021³) і Тимчасовим порядком ведення державного реєстру земель (затверджено наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 2 липня 2003 р. № 174; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 липня 2003 р. за № 641/7962).

Ні наведеними, ні іншими нормативно-правовими актами не було передбачено права однієї зі сторін договору на відкликання заяви про його державну реєстрацію, поданої іншою стороною та відповідного кореспондуючого такому праву обов'язку відповідачів — не реєструвати договір.

На час розгляду справи зазначені порядки втратили чинність, як і встановлений раніше законом обов'язок реєструвати такі договори.

Частиною 1 ст. 4 Закону № 1952-IV встановлено, що обов'язковій державній реєстрації підлягають речові права та обтяження на нерухоме майно, розміщене на території України, що нале-

жить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організаціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування, зокрема й право оренди земельної ділянки.

жить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організаціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування, зокрема й право оренди земельної ділянки.

Статтею 24 цього Закону встановлено вичерпний перелік підстав, згідно з яким може бути відмовлено у державній реєстрації прав, та її ч. 4 передбачено, що відмова в державній реєстрації та їх обтяжень з підстав, не передбачених цим Законом, заборонена.

Проте, аналізуючи норми Закону № 1952-IV, можна дійти висновку, що він не регулював спірних правовідносин, пов'язаних із реєстрацією договорів оренди. Цей Закон визначає правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових та інших прав, які підлягають реєстрації за цим Законом, та їх обтяжень і спрямований на забезпечення визнання державою цих прав, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна.

оренди земельної ділянки (постанови Верховного Суду України від 14 січня 2014 р. у справах № 21-314a13, 21-403a13, 21-429a13; від 21 січня 2014 р. у справі № 21-408a13; від 11 лютого 2014 р. у справі № 21-449a13).

210.000.000 Митне законодавство

210.070.000 Митні платежі

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2134-III «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання ринку автомобілів в Україні» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2134-III) щодо відчуження майна, ввезеного на територію України без сплати мита як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР «Про режим іноземного інвестування» майно, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для реалізації або власного споживання), звільняється від обкладення митом.

Відповідно до ч. 5 цієї статті, якщо протягом трьох років з часу зарахування іноземної інвестиції на баланс підприємства з іноземними інвести-

ціями майно, що було ввезене в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду зазначеного підприємства, відчужується, у тому числі у зв'язку з припиненням діяльності цього підприємства (крім вивезення іноземної інвестиції за кордон), підприємство з іноземними інвестиціями сплачує ввізне мито, яке обчислюється виходячи з митної вартості цього майна, перерахованої у валюту України за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України на день здійснення відчуження майна.

³ Постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051.

Разом з тим на час ввезення Товариством транспортних засобів на митну територію України діяли положення Закону України від 17 лютого 2000 р. № 1457-III «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» (далі — Закон № 1457-III), який спрямований на захист конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, створеними без залучення коштів або майна (майнових чи немайнових прав) іноземного походження, та суб'єктами підприємницької діяльності, створеними за участю іноземного капіталу, забезпечення державного захисту вітчизняного виробника та конституційних прав і свобод громадян України.

Офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 5 Закону № 1457-III та ч. 1 ст. 19 Закону України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність» (далі — Закон № 1560-XII) надав Конституційний Суд України у Рішенні від 29 січня 2002 р. № 1-рп/2002 (справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями; далі — Рішення № 1-рп/2002), дійшовши таких висновків.

З дня набуття чинності цієї норми Закону № 1457-III спеціальне законодавство та державні гарантії захисту іноземних інвестицій, які діяли на момент реєстрації інвестицій і підлягали застосуванню на вимогу іноземного інвестора на підставі гарантій від зміни законодавства, застосовуються у межах, передбачених ст. 3 цього Закону та ст. 19 Закону № 1560-XII.

Положення ч. 1 ст. 5 Закону № 1457-III у взаємозв'язку з іншими положеннями цього Закону є підставою як для відмови у наданні, так і для припинення раніше наданих пільг у сфері валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) підприємствам з іноземними інвестиціями, їх дочірнім підприємствам, а також філіям, відділенням, іншим відокремленим підрозділам, включаючи постійні представництва нерезидентів, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вимоги п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону № 2134-III поширюються на підприємства з іноземними інвестиціями у разі відчуження майна, яке ввезене в Україну без сплати мита як внесок іноземного

Таким чином, Законом № 1457-III, який прийнятий пізніше, ніж Закон № 93/96-ВР, припинено пільги для підприємств з іноземними інвестиціями.

Водночас згідно з положенням п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону № 2134-III автомобіль, що був попередньо ввезений в Україну без сплати (повної або часткової) передбачених законодавством податків та зборів, на підставі пільг, наданих законодавством, може бути відчужений або переданий у володіння, або (та) у користування, або (та) у розпорядження тільки після сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України на день ввезення автомобіля на митну територію України.

Метою цього Закону є стимулювання виробництва автомобілів в Україні та недопущення випадків ухилення від оподаткування при їх ввезенні чи продажу. Закони № 2134-III та № 1457-III взаємопов'язані щодо припинення податкових пільг для підприємств з іноземними інвестиціями, зокрема при ввезенні в Україну автомобілів.

Згідно з положеннями статей 3, 11 МК України⁴ безпосереднє здійснення митної справи, що, зокрема, включає митне регулювання, пов'язане із встановленням та справлянням податків і зборів, покладається на митні органи України.

Системний аналіз наведених норм права дає підстави вважати, що підприємства з іноземними інвестиціями не звільнені від обов'язку сплати податків і зборів при відчуженні автомобілів, які були попередньо ввезені в Україну без сплати передбачених законодавством податків та зборів, контроль за сплатою яких здійснюють митні органи.

Крім того, як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні № 1-рп/2002, застосування до підприємств з іноземними інвестиціями національного режиму валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідає взятим Україною за зазначеними договорами міжнародним зобов'язанням.

інвестора до статутного капіталу підприємства. При цьому в МК України контролюючими органами за встановленням та справлянням таких податків і зборів визначено митні органи (постанова Верховного Суду України від 18 лютого 2014 р. у справі № 21-491a13).

⁴ Кодекс 2002 р., який втратив чинність на підставі МК України 2012 р.

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування Порядку повернення платникам податків коштів, що обліковуються на відповідних рахунках митного органу як передплата, і митних та інших платежів, помилково та/або надмірно сплачених до бюджету, контроль за справлянням яких здійснюється митними органами (затверджено наказом Державної митної служби України від 20 липня 2007 р. № 618; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 вересня 2007 р. за № 1097/14364; далі — Порядок повернення) та Порядку взаємодії митних органів з органами Державного казначейства України в процесі повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи (затверджено наказом Державної митної служби України, Державного казначейства України від 20 липня 2007 р. № 611/147; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 вересня 2007 р. за № 1095/14362), який був чинним на час виникнення спірних правовідносин (далі — Порядок взаємодії) щодо порядку повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів платниками податків.

Відповідно до ч. 6 ст. 264 МК України у разі якщо після сплати декларантом податків і зборів (обов'язкових платежів) згідно з митною вартістю товарів, визначеною митним органом, буде прийнято рішення про застосування митної вартості, заявленої декларантом, сума надміру сплачених податків і зборів (обов'язкових платежів) повертається декларанту у місячний термін з дня прийняття рішення, у порядку, передбаченому законодавством.

Так, саме Порядок повернення визначає процедуру повернення платникам податків коштів, що обліковуються на відповідних рахунках митного органу як передплата, і митних та інших платежів, помилково та/або надмірно сплачених до бюджету, контроль за справлянням яких здійснюється митними органами, в тому числі у випадках, зазначених у ст. 264 МК України.

Відповідно до абзаців 1, 2 п. 1, пунктів 2—4 розд. III Порядку повернення для повернення з Державного бюджету України митних та інших платежів, помилково та/або надмірно сплачених до бюджету, контроль за справлянням яких здійснюється митними органами, платником податків до загального відділу митного органу, яким здійснювалось оформлення митної декларації, подається заява довільної форми, яка підписується керівником і головним бухгалтером суб'єкта господарської діяльності або фізичною особою.

Заява може бути подана не пізніше 1095-го дня, наступного за днем зарахування коштів до Державного бюджету України.

Заява, зареєстрована в загальному відділі, після розгляду керівником (заступником керівника) митного органу разом з пакетом документів передається до відділу митних платежів митного

органу (далі — Відділ) для перевірки обґрунтованості повернення заявлених сум.

Відділ перевіряє факт перерахування митних та інших платежів з відповідного рахунку до Державного бюджету України та наявність переплати.

Для підготовки висновку про повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи (далі — Висновок про повернення), форма якого наведена в додатку 1 до Порядку взаємодії, керівництвом Відділу за потреби ініціюється проведення перевірки в митному органі щодо правильності митного оформлення із залученням відповідних підрозділів митного органу. Порядок і форма складання документа, у якому відобразатимуться результати перевірки, визначаються наказом Державної митної служби України.

Разом з тим взаємовідносини митних органів та органів Державного казначейства України в процесі повернення помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи, регламентувалися Порядком взаємодії.

Відповідно до п. 2 цього Порядку повернення помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів здійснюється на підставі висновку митного органу, що здійснював оформлення митної декларації. Зазначений висновок оформлюється відповідно до заяви платника, яка подається до митного органу, що здійснював оформлення митної декларації.

Згідно з п. 7 Порядку взаємодії на підставі отриманого Висновку про повернення відповідний

орган Державного казначейства України готує платіжні документи на перерахування коштів з рахунку з обліку доходів державного бюджету на рахунок, зазначений у Висновку про повернення, та протягом п'яти робочих днів від дати отримання

Висновку про повернення здійснює повернення коштів з бюджету.

Таким чином, за Порядком взаємодії основною умовою повернення коштів є обов'язкова їх сплата та зарахування на рахунки відповідного бюджету.

З урахуванням зазначеного колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України визнала, що законодавством відповідно до ч. 6 ст. 264 МК України визначено механізм повернення платникам податків коштів, що обліковуються на відповідних рахунках митного органу чи помилково та/або надмірно сплачених до бюджету, а тому на підставі аналізу наведених вище норм права дійшла такого правового висновку.

У разі якщо після сплати декларантом податків і зборів (обов'язкових платежів) згідно з митною вартістю товарів, визначеною митним органом, буде прийнято

рішення про застосування митної вартості, заявленої декларантом, сума надміру сплачених податків і зборів (обов'язкових платежів) повертається декларанту в порядку, передбаченому Порядком повернення та Порядком взаємодії, на підставі його заяви та у місячний термін з дня прийняття висновку митного органу, що здійснював оформлення митної декларації, про повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи (постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2014 р. у справі № 21-29а14).

220.000.000 Публічна служба, її проходження, звільнення з публічної служби

220.010.000 Загальні питання державної служби

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 48 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ (затверджено постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 29 липня 1991 р. № 114; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Положення про проходження служби) щодо можливості проведення позачергової атестації співробітників податкової міліції.

Згідно з ч. 1 ст. 24 Закону України від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні» (чинного на час виникнення спірних правовідносин) особи начальницького складу податкової міліції проходять службу у порядку, встановленому законодавством для осіб начальницького складу органів внутрішніх справ.

Порядок проходження служби особами начальницького складу органів внутрішніх справ визначає Положення про проходження служби, в абз. 1 п. 47 якого встановлено, що з метою вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їх роботи, поліпшення добору, розстановки і виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності та відповідальності працівників за доручену справу проводиться атестація осіб рядового і начальницького складу. При цьому всебічно оцінюються їх ділові, професійні, моральні та особисті якості, рівень культури і здатність працювати з людьми, робляться висновки про відповідність займаній посаді і даються рекомендації щодо подальшої служби.

Згідно з п. 48 Положення про проходження служби атестація осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу проводиться на кожній із займаних посад через чотири роки, а також при призначенні на вищу посаду, переміщенні на нижчу посаду і звільненні з органів внутрішніх справ, якщо переміщення по службі або звільнення провадиться по закінченні року з дня останньої атестації, а у виняткових випадках незалежно від цього строку.

Аналогічне правило містить і підпункт 1.4 п. 1 Інструкції про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України (затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 22 березня 2005 р. № 181; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 травня 2005 р. за № 559/10839; далі — Інструкція)⁵, затвердженої на виконання пунктів 47, 48 Положення про проходження служби, відповідно до якого атестування осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу проводиться: на кожній із займаних посад — через

⁵ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

4 роки; при призначенні на вищу посаду, переміщенні на нижчу посаду і звільненні з органів внутрішніх справ, якщо переміщення по службі або звільнення провадиться по закінченні року з

З огляду на викладене колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що у виняткових випадках атестація при звільненні з органів внутрішніх справ України може проводитись незалежно від дати проведення останньої атестації. Підпункт 1.4 п. 1 Інструкції не містить вичерпного переліку виняткових випадків, за яких атестація

дня останньої атестації, а у виняткових випадках (зокрема при скороченні штатів чи реорганізації органів внутрішніх справ України) незалежно від цього строку.

проводиться незалежно від впливу річного строку з дня останньої атестації. До таких випадків можна віднести і встановлені в ході службового розслідування за період служби після проведення попередньої атестації обставини, які викликали необхідність у перевірці відповідності особи займаній посаді (постанова Верховного Суду України від 18 березня 2014 р. у справі № 21-16a14).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 68 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ (затверджено постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 29 липня 1991 р. № 114; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Положення про проходження служби) щодо звільнення з органів внутрішніх справ за власним бажанням у строк, узгоджений сторонами трудового договору.

Відповідно до підпункту «ж» п. 63 Положення про проходження служби особи рядового і молодшого начальницького складу звільняються зі служби в запас (з постановкою на військовий облік) за власним бажанням — при наявності поважних причин, що перешкоджають виконанню службових обов'язків.

Згідно з п. 68 цього Положення особи рядового і начальницького складу, які виявили бажання звільнитися зі служби за особистим проханням, попереджають прямого начальника органу внутрішніх справ про прийняте ними рішення не пізніше як за три місяці до дня звільнення, про що подають рапорт за командою.

Така позиція законодавця, на відміну від загального правила про обов'язок попередити власника чи уповноважений ним орган про звільнення за власним бажанням за два тижні,

Таким чином, видача уповноваженим органом наказу про звільнення працівника міліції зі служби до закінчення передбаченого п. 68 Положення про проходження служби

обумовлена особливим правовим положенням працівника органу внутрішніх справ, що стосується, наприклад, виконання ним обов'язків по забезпеченню безпеки громадян та громадського порядку, здійснення оперативно-розшукових заходів тощо.

Проте у межах передбаченого п. 68 Положення про проходження служби строку з дня подання рапорту про звільнення сторони трудового договору вправі домовитися про звільнення в коротший строк.

Такою домовленістю, зокрема, слід вважати зазначення у рапорті конкретної дати, з якої (до настання якої) працівник міліції має бажання звільнитися зі служби до закінчення передбаченого п. 68 зазначеного Положення строку та згоду уповноваженого органу звільнити цього працівника у визначений ним термін.

строку, якщо таке прохання міститься у рапорті про звільнення, є правомірною (постанова Верховного Суду України від 24 червня 2014 р. у справі № 21-241a14).

220.040.000 Соціальний захист державних службовців

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положення ст. 22 Закону України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ «Про міліцію» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 565-ХІІ) щодо можливості збереження установлених законом пільг для працівників міліції, звільнених зі служби за віком, хворобою або вислугою років.

Порядок та умови проходження служби в міліції згідно з ч. 1 ст. 18 Закону № 565-ХІІ регламентуються Положенням про проходження

служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ (затверджено постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 29 липня

1991 р. № 114; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

У п. 64 цього Положення закріплено перелік підстав для звільнення осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу зі служби.

Таким чином, незалежно від наявності умов для призначення пенсії за вислугу років, перелік яких міститься у ст. 12 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», право на

Частиною 6 ст. 22 Закону № 565-ХІІ визначено підстави, у разі звільнення за якими передбачено право на збереження пільг, встановлених цим Законом, а саме: за віком, хворобою або вислугою років, які відповідають підпунктам «а», «б» п. 64 зазначеного Положення.

збереження установлених Законом № 565-ХІІ пільг має лише працівник міліції, звільнений зі служби з підстав, визначених у ст. 22 цього Закону, тобто за віком, хворобою або вислугою років (постанова Верховного Суду України від 8 квітня 2014 р. у справі № 21-42а14).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 5 постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2000 р. № 865 «Про деякі питання вдосконалення визначення розмірів заробітку для обчислення пенсії» (далі — постанова № 865) та п. 8 Порядку видачі довідок про заробітну плату для перерахунку пенсій державним службовцям у разі ліквідації органів, з яких особа вийшла на пенсію, а також перейменування (відсутності) посад (затверджено спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України та Головного управління державної служби України від 3 грудня 2003 р. № 319/144; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 9 грудня 2003 р. за № 1134/8455; далі — Порядок видачі довідок) щодо органу, уповноваженого видати довідку про заробітну плату, необхідну для перерахунку пенсії державним службовцям у разі, якщо державний орган перебуває у стадії ліквідації.

Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

З положень ст. 37¹ Закону України від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ «Про державну службу» та постанови № 865 убачається, що у разі підвищення розміру заробітної плати працюючим державним службовцям, а також у зв'язку із набуттям особою права на пенсійне забезпечення державного службовця за цим Законом відповідно здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій. Перерахунок здійснюється на підставі довідки про заробітну плату працюючого державного службовця на відповідній посаді, з якої призначено пенсію.

Згідно з п. 5 постанови № 865 перерахунок пенсій провадиться з місяця підвищення розміру заробітної плати працюючого державного службовця на підставі поданої заяви та довідок, виданих державними органами за останнім місцем

За таких обставин, враховуючи вимогу п. 8 Порядку видачі довідок, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку про те, що у разі якщо державний орган

роботи. У разі ліквідації державного органу довідку видає орган, який є правонаступником, а у разі його відсутності та перейменування (відсутності) посад довідка видається у порядку, встановленому Міністерством соціальної політики України за погодженням з Головним управлінням державної служби України.

Відповідно до п. 3 Порядку видачі довідок у разі ліквідації державного органу, з якого особа вийшла на пенсію, без правонаступника довідки про заробітну плату для перерахунку пенсій державним службовцям видають: головні управління праці та соціального захисту населення обласної, управління праці та соціального захисту населення районної державних адміністрацій — особам, які вийшли на пенсію з відповідних місцевих державних органів.

У п. 8 Порядку видачі довідок зазначено, що у разі якщо державний орган перебуває у стадії ліквідації, довідки про заробітну плату для перерахунку пенсії видає ліквідаційна комісія.

перебуває у стадії ліквідації, то довідки про заробітну плату для перерахунку пенсії державним службовцям видає ліквідаційна комісія (постанова Верховного Суду України від 22 квітня 2014 р. у справі № 21-7а14).

240.000.000 Державне регулювання соціального страхування і соціального забезпечення

240.080.020 Обчислення стажу роботи для призначення пенсій

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування ч. 4 ст. 24 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV), статей 19, 56 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» (далі — Закон № 1788-XII) щодо можливості зарахування періоду навчання у вищому навчальному закладі до стажу роботи, який дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36; далі — список № 1).

Відповідно до ч. 4 ст. 24 Закону № 1058-IV зарахування періодів трудової діяльності та інших періодів, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності зазначеним Законом, можливе в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, крім випадків, передбачених Законом № 1058-IV.

Перелік видів трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію, визначено ст. 56 Закону № 1788-XII. Зокрема, п. «д» ч. 3 цієї статті передбачено, що до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію, зараховується навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі.

На думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, на підставі зазначеної норми права період навчання в інституті слід зараховувати до загального стажу.

Разом з цим відповідно до ч. 5 ст. 56 Закону № 1788-XII час, що зараховується до стажу роботи для призначення пенсії за віком, а також до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає

Проаналізувавши наведені норми матеріального права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що період навчання у вищих навчальних закладах не

право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах (статті 13, 14 цього Закону), законодавець пов'язує з перебуванням на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням.

Інших випадків зарахування до стажу роботи, який дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, зазначена норма Закону № 1788-XII не містить.

Також слід зауважити, що поняття системи освіти, її мету, та структуру визначено Законом України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII «Про освіту» (далі — Закон № 1060-XII). Згідно із цим Законом до структури освіти входять, зокрема, вища і професійно-технічна освіта, та визначено види вищих навчальних і професійно-технічних навчальних закладів (статті 40—43). За змістом статей 41, 43 Закону № 1060-XII інститут є вищим навчальним закладом.

Можливість зарахування часу навчання до трудового стажу, що дає право на пільги, передбачена лише щодо професійно-технічних навчальних закладів, які не є вищими навчальними закладами (ст. 38 Закону України від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР «Про професійно-технічну освіту»).

може бути зараховано до стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах за списком № 1 (постанова Верховного Суду України від 25 березня 2014 р. у справі № 21-47а14).

240.080.030 Обчислення і призначення пенсій. Перерахунок пенсій

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування ст. 1, 8 Закону України від 2 вересня 2008 р. № 345-VI «Про підвищення престижності шахтарської праці» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 345-VI) щодо можливості віднесення посади хронометражиста на підземних роботах до Списку № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятості в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36; далі — список № 1).

Відповідно до ст. 1 Закону № 345-VI його дія поширюється на працівників, які видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві та уранові руди, працівників шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день, та працівників державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань) у вугільній промисловості — за списком № 1, затвердженим Кабінетом Міністрів України (далі — шахтарі), та членів їх сімей.

Згідно зі ст. 8 цього Закону мінімальний розмір пенсії шахтарям, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за списком № 1, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлюється незалежно від місця останньої роботи, у роз-

На підставі системного аналізу зазначених норм права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла такого висновку.

До кола працівників, на яких поширюється дія Закону № 345-VI та встановлені цим Законом пільги, належать тільки працівники, зазначені у списку № 1, які були зайняті на підземних роботах саме повний робочий день.

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування статей 49 та 63 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2262-XII) щодо підстав для повідомлення про відмову в перерахунку пенсії.

Відповідно до ст. 49 Закону № 2262-XII пенсію згідно з цим Законом призначають органи Пенсійного Фонду України (далі — ПФУ).

Документи про призначення пенсії розглядає орган ПФУ і не пізніше ніж у 10-денний строк з дня їх надходження приймає рішення про призначення або про відмову в призначенні пенсії.

Документом, який підтверджує призначення пенсії, є пенсійне посвідчення, що видається органом ПФУ.

мірі 80 відсотків середньої заробітної плати шахтаря, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

Відповідно до п. «а» підрозд. 1 «Підземні роботи в шахтах, рудниках і копальнях на видобуванні корисних копалин, в геологорозвідці, на дренажних шахтах, на будівництві шахт, рудників, копалень» розд. 1 «Гірничі роботи» списку № 1 передбачена зайнятості повний робочий день на підземних роботах.

Пунктом «г» цього підрозділу списку № 1 передбачено, що посада хронометражиста на підземних роботах передбачає зайнятості на підземних роботах 50 і більше відсотків робочого часу на рік (в обліковому періоді).

Оскільки посада хронометражиста на підземних роботах належить до п. «г» підрозд. 1 розд. 1 списку № 1, яким передбачено зайнятості на підземних роботах і більше відсотків робочого часу на рік (в обліковому періоді), то дія Закону № 345-VI на позивача не поширюється (постанова Верховного Суду України від 28 січня 2014 р. у справі № 21-455а13).

Повідомлення про відмову в призначенні пенсії із зазначенням причини орган ПФУ видає (надсилає) заявникові не пізніше ніж протягом п'яти днів після прийняття відповідного рішення.

Згідно зі ст. 63 Закону № 2262-XII перерахунок раніше призначених пенсій військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом та членам їх сімей у зв'язку із введенням в дію цього Закону провадиться за документами, що є у пенсійній справі, а також додат-

ковими документами, поданими пенсіонерами на час перерахунку.

Якщо пенсіонер згодом подасть додаткові документи, які дають право на подальше підвищення пенсії, то пенсія перераховується за нормами цього Закону. При цьому перерахунок провадиться за минулий час, але не більш як за 12 місяців з дня подання додаткових документів і не раніше, ніж з дня введення в дію зазначеного Закону.

Усі призначені за Законом № 2262-XII пенсії підлягають перерахунку у зв'язку зі зміною розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, або у зв'язку із введенням для зазначених категорій осіб нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством. Перерахунок пенсій здійснюється на момент виникнення права на перерахунок пенсій і провадиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, у строки, передбачені ч. 2 ст. 51 цього Закону. У разі якщо внаслідок перерахунку пенсій, передбаченого цією частиною, розміри пенсій звільненим зі служби військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, є нижчими, зберігаються розміри раніше призначених пенсій.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45 затверджено Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — Порядок проведення перерахунку).

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вирішила, що відповідно до ст. 49 та 63 Закону № 2262-XII підставою для повідомлення про

Порядком проведення перерахунку визначено процедуру перерахунку пенсії та належні для цього підстави.

Питання щодо подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону № 2262-XII, крім пенсій військовослужбовцям строкової служби та членам їх сімей, урегульовано Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (затверджено постановою правління ПФУ від 30 січня 2007 р. № 3-1; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 лютого 2007 р. за № 135/13402).

Відповідно до п. 4 цього Порядку заява про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії подається до органу, що призначає пенсію, заявником за місцем проживання, а при необхідності — його законним представником за місцем проживання.

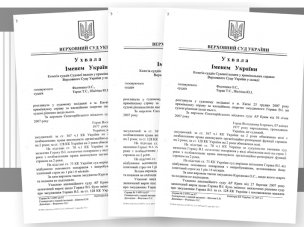
Системний аналіз зазначених норм права дає змогу дійти висновку, що підставою для вчинення дій, спрямованих на перерахунок раніше призначених пенсій, може бути як відповідна заява пенсіонера та додані до неї документи, так і рішення, прийняте Кабінетом Міністрів України, про що державні органи, визначені Порядком проведення перерахунку, повідомляють орган ПФУ.

За результатами розгляду заяви та доданих до неї документів пенсійний орган ухвалює рішення про перерахунок чи про відмову в перерахунку раніше призначеної пенсії.

Рішення про відмову із зазначенням причини орган ПФУ видає (надсилає) заявникові протягом п'яти днів з дня його прийняття.

Відмову в перерахунку пенсії може бути виключно рішення, прийняте з цього питання (постанова Верховного Суду України від 22 квітня 2014 р. у справі № 21-484а13).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Аналіз судової практики

АНАЛІЗ

судової практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна*

V. Заставна

Законом № 898-IV введено новий механізм іпотечного кредитування — це можливість видачі за іпотечним договором заставної, що є цінним папером, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а у разі невиконання основного зобов'язання — право звернути стягнення на предмет іпотеки (ст. 20). Заставна не може видаватися, якщо іпотекою забезпечене грошове зобов'язання, суму боргу за яким на момент укладення іпотечного договору не визначено і яке не містить критеріїв, що дозволяють визначити цю суму на конкретний момент.

Право на видачу заставної набувається лише в разі, якщо це передбачено іпотечним договором. Згідно зі ст. 18 Закону № 898-IV інформація про посилання на видачу заставної або її відсутність є істотною умовою іпотечного договору, у разі відсутності якої іпотечний договір може бути визнаний недійсним на підставі рішення суду.

З проаналізованих судових рішень убачається, що суди дотримуються такої практики — за умови, коли договір укладався без видачі заставної, відсутність такої вказівки не може впливати на дійсність договору (*рішення № 25290781 та № 13833370 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України*).

Такий підхід можна обґрунтувати тим, що визнання недійсним договору іпотеки лише у зв'язку з незазначенням у договорі вказівки про те, що заставна не видається, за відсутності інших істотних підстав для визнання не-

дійсним договору іпотеки, що було встановлено судом шляхом усебічного, повного, об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності, може використовуватись недобросовісними боржниками як підстава для ухилення від виконання зобов'язання, забезпеченого іпотекою.

Вирішуючи такі справи, *крім спеціальних норм, потрібно керуватися у тому числі й загальними засадами цивільного законодавства (ст. 3 ЦК) щодо справедливості, добросовісності та розумності* з урахуванням прав та інтересів усіх учасників іпотечних правовідносин.

Форму та реквізити, які обов'язково повинні міститися в заставній, визначено у ст. 21 Закону № 898-IV і в Положенні про вимоги до стандартної (типової) форми бланка заставної (затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 4 вересня 2003 р. № 363 «Про стандартну (типову) форму бланка заставної», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2003 р. за № 857/8178; далі — Положення; зі змінами).

Заставна підписується іпотекодавцем та боржником, якщо він є відмінним від іпотекодавця. Іпотекодавець, боржник — юридичні особи і засвідчують підпис уповноваженої особи печаткою. На всіх оригінальних примірниках іпотечного договору робиться відмітка про видачу заставної. Першим власником заставної є особа, яка на момент видачі заставної відповідно до умов іпотечного договору має статус іпотекодержателя. Якщо інше не передбачено іпотечним договором, оригінал заставної передається такому іпотекодержателю.

Відомості про видачу заставної, анулювання заставної, видачу нової заставної підлягають внесенню до відповідного державного реєстру за місцем державної реєстрації іпотеки у встановленому законодавством порядку.

* Закінчення. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2014 р. № 10. — С. 18—21, № 12. — С. 15—29.

Така реєстрація до 1 січня 2013 р. здійснювалась у Державному реєстрі іпотек відповідно до Тимчасового порядку державної реєстрації іпотек, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 410, яка втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 р. № 824 «Деякі питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Із 1 січня 2013 р. реєстрація відбувається згідно із Законом № 1952-IV і Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703.

Потрібно враховувати особливості в іпотечних правовідносинах, що виникають у зв'язку з видачею заставної, зокрема у частині:

- способу підтвердження іпотекодержателем своїх прав шляхом пред'явлення заставної;

- порядку внесення змін до іпотечних договорів — зміни і доповнення до іпотечного договору й договору, яким обумовлене основне зобов'язання, після видачі заставної можуть вноситися лише після анулювання заставної та видачі нової заставної в порядку, установленому ч. 4 ст. 20 Закону № 898-IV;

- обмеження розпорядження предметом іпотеки — у разі видачі заставної перехід права власності на предмет іпотеки не допускається до повного задоволення вимоги за заставною, крім переходу права власності на предмет іпотеки в порядку спадкування чи правонаступництва;

- способу підтвердження боржником факту виконання основного зобов'язання — у разі повного виконання ним основного зобов'язання заставна підлягає передачі боржнику, знаходження заставної в боржника свідчить про виконання основного зобов'язання, якщо не буде доведено протилежне.

У разі видачі заставної не допускається її відступлення прав за іпотечним договором та основним зобов'язанням. Після видачі заставної перехід прав іпотекодержателя за іпотечним договором та основним зобов'язанням до іншої особи здійснюється шляхом передачі заставної у встановленому Законом № 898-IV порядку.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом учинення індосаменту. Передача заставної здійснюється шляхом ви-

конання на ній особою, якій належить заставна (індосантом), передавального напису (індосаменту) на користь іншої особи (індосата) та передачі оригіналу заставної. **Передача заставної шляхом вчинення індосаменту надає індосату всі права іпотекодержателя за іпотечним договором та основним зобов'язанням.** Права попереднього власника заставної як іпотекодержателя (первісного кредитора) при цьому припиняються. Передача заставної не потребує згоди іпотекодавця або боржника, якщо він є відмінним від іпотекодавця.

Інколи суди задовольняють позов про стягнення заборгованості на користь особи, яка одержала «заставну у власність на підставі договору купівлі-продажу заставної та отримала відповідно й права за договором позики та договором іпотеки» (рішення № 19216685 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

З аналізу зазначених вище норм, а також урахуваючи положення ст. 15 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондову біржу», відповідно до якої особливості емісії (видачі), обігу та обліку заставних, іпотечних облігацій, сертифікатів ФОН, приватизаційних, похідних, товаророзпорядчих цінних паперів та порядок розкриття інформації щодо них визначаються законодавством, убачається висновок, що навіть при укладенні договору купівлі-продажу заставної доказом про належність права власності на цей цінний папір є сама заставна (урахуваючи передачу — з індосаментом).

Відповідно до ст. 27 Закону № 898-IV у разі втрати заставної іпотекодавець і боржник, якщо він є відмінним від іпотекодавця, видають дублікат заставної за умови, що особа, яка вимагає видачі дублікату, може довести своє право власності на втрачену заставну шляхом відтворення всіх попередніх індосаментів. Відмова іпотекодавця (боржника) видати дублікат заставної може бути оскаржена в суді.

Розділом IV Закону № 898-IV урегульовано питання використання заставної для рефінансування. У ч. 1 ст. 28 цього Закону наведено вичерпний перелік осіб, які належать до суб'єктів рефінансування, — це банки та інші фінансові установи, у тому числі спеціалізована іпотечна установа.

Рефінансування іпотечних кредиторів здійснюється суб'єктами рефінансування за раху-

нок коштів, отриманих від розміщення іпотечних цінних паперів. Іпотекодержатель (власник заставної) може до настання строку виконання боржником зобов'язань за заставною проводити операції з належними йому заставними для рефінансування власної діяльності шляхом залучення додаткових грошових коштів від інших осіб. Рефінансування може здійснюватися такими способами:

- відчуження (продаж) заставної шляхом вчинення індосаменту відповідно до ст. 25 цього Закону з компенсацією індосанту вартості заставної у встановленому сторонами розмірі;
- продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу (операція репо);
- передача заставної в заставу для забезпечення виконання зобов'язань перед іншими кредиторами;
- емісія іпотечних цінних паперів;
- іншим способом, який не суперечить закону.

Продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу та передача заставної в заставу для забезпечення виконання зобов'язань перед іншими кредиторами також здійснюється шляхом вчинення індосаменту.

Згідно зі ст. 31 Закону № 898-IV заставні можуть забезпечувати випуск іпотечних цінних паперів — іпотечних облігацій та іпотечних сертифікатів. Емітентом іпотечних цінних паперів можуть бути банки та інші фінансові установи, які мають право на провадження такого виду діяльності відповідно до закону. Порядок випуску та обігу іпотечних цінних паперів установлюється законом.

Слід зауважити, що використання заставних не набуло значного поширення, незважаючи на те, що їх випуск надає деякі переваги в захисті прав сторін іпотечних правовідносин, зокрема можливість швидше продати борги, що робить їх більш ліквідними, та зменшити при цьому вартісні затрати.

VI. Відступлення прав за іпотечним договором

Стаття 24 Закону № 898-IV передбачає можливість відступлення прав за іпотечним договором за умови, що одночасно здійснюється відступлення права вимоги за основним зобов'язанням. Якщо не буде доведено інше, то відступлення прав за іпотечним договором

свідчить про відступлення права вимоги за основним зобов'язанням.

Право вимоги належить іпотекодержателю, тому саме він і може їх відступити.

Правочин про відступлення прав за іпотечним договором підлягає нотаріальному посвідченню. Відомості про таке відступлення підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку.

Відповідно до ст. 512 ЦК, статей 24 і 42 Закону № 898-IV кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- передання ним своїх прав іншій особі за правочином;
- правонаступництва (наприклад, у разі реорганізації юридичної особи, що є кредитором у зобов'язанні);
- при виконанні обов'язку боржника його поручителем, майновим поручителем, третьою особою чи наступним іпотекодержателем. Згідно зі ст. 42 Закону № 898-IV наступний іпотекодержатель, який сплачує повну суму основного зобов'язання попередньому іпотекодержателю, вважається особою, на користь якої здійснене відступлення прав попереднього іпотекодержателя за іпотечним договором. Майновий поручитель, який виконав основне зобов'язання повністю або в частині, має право вимагати від боржника відшкодування сплаченої майновим поручителем суми.

Треба враховувати, що у разі заміни кредитора шляхом правонаступництва договір про відступлення прав не укладається, оскільки перехід прав відбувається з підстав, установлених законом (зокрема, статті 107—109 ЦК).

До нового кредитора переходять права первісного кредитора в тому самому обсязі і на тих самих умовах, що існували до моменту такого переходу, якщо інше не передбачено законом або договором. Відбувається лише заміна особи, на користь якої боржник повинен виконати зобов'язання, забезпечені іпотекою, сутність зобов'язання залишається незмінною (ст. 514 ЦК).

Про відступлення прав за іпотечним договором і права вимоги за основним зобов'язанням іпотекодержатель зобов'язаний письмово повідомити боржнику у п'ятиденний строк (ч. 2 ст. 24 Закону № 898-IV).

Траплялись випадки, коли суди через неправильне застосування норм матеріального права

ухвалювали рішення про визнання недійсними договорів про відступлення прав іпотекодержателя у зв'язку з відсутністю такого повідомлення. Суди не враховували, що невиконання цього обов'язку є дією, яка слідує після укладення зазначеного вище договору, у той час як підставою для визнання договору недійсним є недодержання стороною чи сторонами вимог закону в момент укладення договору (*рішення Верховного Суду України від 7 квітня 2010 р. у справі № 6-4322св10*).

У судів виникає питання: чи може відбуватися відступлення прав за іпотечним договором після ухвалення рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки та чи може новий кредитор вважатися правонаступником сторони виконавчого провадження в розумінні ст. 8 Закону № 606-XIV і ст. 378 ЦПК?

Правонаступництво у виконавчому провадженні — це заміна однієї зі сторін (стягувача або боржника) у зв'язку з переходом їх прав та обов'язків до іншої особи (правонаступника), яка раніше не брала участі у виконавчому провадженні. Підставою правонаступництва є смерть громадянина, що був стороною виконавчого провадження, оголошення його померлим, реорганізація юридичної особи, а також відступлення права вимоги, переведення боргу. Винятком щодо неможливості правонаступництва є лише тільки ті випадки, коли правовідносини нерозривно пов'язані з особою правопередника, до яких відступлення права вимоги не належить.

Ураховуючи викладене вище, а також положення Закону № 898-IV, які надають право боржнику виконати вимогу за основним зобов'язанням чи тієї частини, виконання якої прострочено, до дня продажу предмета іпотеки на прилюдних торгах (відповідно до ч. 1 ст. 42 таке виконання є підставою для припинення реалізації предмета іпотеки на прилюдних торгах, умови договорів, що обмежують це право боржника, є недійсними) та встановлюють, що виконати основне зобов'язання за боржника можуть майновий поручитель чи наступний іпотекодержатель і що в цьому разі наступний іпотекодержатель, який сплачує повну суму основного зобов'язання попередньому іпотекодержателю, вважається особою, на користь якої здійснене відступлення прав попереднього іпотекодержателя за іпотечним договором (ч. 3

ст. 42), убачається, що **відступлення прав за іпотечним договором можливе на стадії виконавчого провадження до дня продажу предмета іпотеки на прилюдних торгах.**

Однак при цьому потрібно мати на увазі, що Законом № 606-XIV встановлено спеціальний порядок оформлення правонаступництва у виконавчому провадженні — питання про заміну сторони виконавчого провадження розглядається судом за поданням державного виконавця або за заявою сторони такого провадження.

Неоднаково суди різних юрисдикцій вирішують справи про перехід права вимоги, який відбувається між банківськими установами, зокрема у разі їх ліквідації.

Так, постановою Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у зв'язку з неоднаковим застосуванням статей 91, 96 Закону від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» (далі — Закон № 2121-III; у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, скасовано ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 травня 2012 р. у справі за позовом ПАТ АБ «Порто-Франко» до Особи 1, третя особа — ВАТ Банк «БІГ-Енергія», про визнання права вимоги сплати заборгованості, визнання заставодержателем, звернення стягнення на предмет іпотеки.

Рішенням Дарницького районного суду м. Києва від 6 січня 2012 р. у задоволенні позову ПАТ АБ «Порто-Франко» відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду м. Києва від 26 квітня 2012 р. зазначене рішення місцевого суду скасоване та ухвалене нове рішення, яким позов задоволено частково: звернуто стягнення на предмет застави (іпотеки) згідно з договором застави (іпотеки), укладеним 15 вересня 2003 р. між Особою 1 і ВАТ Банк «БІГ-Енергія», а саме житловий будинок та земельну ділянку; встановлено спосіб реалізації зазначеного предмета застави шляхом проведення прилюдних торгів.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 травня 2012 р. відмовлено ВАТ Банк «БІГ-Енергія» та ПАТ АБ «Порто-Франко» у відкритті касаційного провадження в зазначеній справі.

Відповідно до встановлених судом обставин справи 25 грудня 2003 р. між АКБ «Порто-Франко» та ВАТ Банк «БІГ-Енергія» було укладено генеральну угоду про порядок проведення міжбанківських операцій, 6 лютого 2009 р. АКБ «Порто-Франко» надав, а ВАТ Банк «БІГ-Енергія» отримало кредит. З метою забезпечення виконання зобов'язань позичальника за кредитним договором 25 лютого 2010 р. укладено договір застави майнових прав, за умовами якого ВАТ Банк «БІГ-Енергія» передало в заставу АКБ «Порто-Франко» майнові права за кредитним договором № 11/20-08-2003 від 22 серпня 2003 р. і додатковими угодами до нього, які укладені між ВАТ Банк «БІГ-Енергія» та Особою 1. Зобов'язання Особи 1, що випливають із зазначених кредитних договорів, забезпечуються договором застави від 15 вересня 2003 р. з усіма додатковими договорами до нього, згідно з яким предметом іпотеки є належні Особі 1 на праві власності житловий будинок і земельна ділянка, право звернення на які позивач має відповідно до договору застави майнових прав.

Апеляційний суд, ухвалюючи рішення, виходив із того, що перехід права вимоги за договором відступлення права вимоги з відкладальною умовою не є зверненням стягнення на предмет застави в розумінні ст. 20 Закону № 2654-ХІІ і відбувається без здійснення додаткових дій, які передбачені законом та договором для процедури звернення стягнення на предмет застави. При цьому інтереси інших кредиторів ВАТ Банк «БІГ-Енергія» не порушуються, оскільки предмет застави може використовуватися виключно для задоволення вимог ПАТ АБ «Порто-Франко». Відповідно до ч. 5 ст. 95 Закону № 2121-ІІІ (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) порядок уступки вимог банку регулюється цивільним законодавством України, зокрема статтями 212, 512 ЦК, у зв'язку із чим застосування до цих правовідносин статей 91, 96 Закону № 2121-ІІІ (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) є необґрунтованим.

Разом із тим Вищий господарський суд України (постанова від 24 червня 2011 р. про залишення без задоволення касаційних скарг заступника прокурора Одеської області та Національного банку України й залишення без змін постанови Одеського апеляційного господарського суду від 22 березня 2011 р. і рішення

Господарського суду Одеської області від 19 січня 2011 р. у справі № 34-26/45-10-1165 у частині відмови в задоволенні зустрічних позовних вимог Національного банку України про стягнення з ВАТ «Одеський олійножировий комбінат» заборгованості за договором про надання кредиту у вигляді відновлюваної кредитної лінії від 24 жовтня 2008 р., за нарахованими процентами, заборгованості за комісійними нарахуваннями, посилаючись на невиконання відповідачем зобов'язань за договором про надання кредиту та перехід до нього прав кредитора за цим договором і відповідно до ст. 512 ЦК) висловив іншу правову позицію, яка полягає в тому, що законодавством не допускається безоплатної передачі активів банку-боржника поза межами ліквідаційної процедури банку та без оформлення відповідного договору про передачу активів банку. У разі введення ліквідаційної процедури, введення мораторію на задоволення грошових вимог конкурсних кредиторів, а також включення вимог кредиторів до реєстру вимог кредиторів банку як таких, що були забезпечені договорами застави майнових прав та договорами застави банківських вкладів, звернення на предмет застави шляхом відступлення грошових вимог за кредитним договором є неправомірним, оскільки таке відступлення грошових вимог з моменту введення ліквідаційної процедури повинно відбуватися шляхом укладення відповідного договору та з дотриманням положень законодавства про реалізацію активів банку-боржника в ході ліквідаційної процедури. При цьому кредитор не позбавлений можливості в передбачений законом спосіб і за наявності підстав задовольнити свої грошові вимоги в ліквідаційній процедурі боржника за рахунок заставного майна. Згідно з договором застави майнових прав, ст. 23 Закону № 2654-ХІІ, ст. 73 Закону від 20 травня 1999 р. № 679-ХІV «Про Національний банк України» Національний банк України набуває право переведення на себе заставлених майнових прав, а не стягнення грошових коштів із боржника за кредитним договором; уступка вимоги за статтями 512, 514 ЦК та уступка заставодавцем заставодержателю вимоги, що впливає із заставленого права, за ст. 23 Закону № 2654-ХІІ мають різну правову природу. Умови договору застави майнових прав не свідчать про те,

що відбулась заміна кредитора у відносинах за кредитним договором або повинна була відбутись згідно з умовами договору застави під відкладальною умовою.

Таку саму позицію висловлено й у постанові Вищого господарського суду України від 17 листопада 2011 р., що ухвалена у справі, предметом позову в якій є стягнення боргу за кредитом у зв'язку з набуттям права кредитора за договором застави майнових прав після введення постановою Правління Національного банку України процедури ліквідації боржника.

Верховний Суд України, обґрунтовуючи своє рішення, зазначив таке.

Статтею 91 Закону № 2121-III (у редакції, що була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) передбачено наслідки призначення ліквідатора, зокрема, з дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора допускається укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, лише в порядку, передбаченому цим Законом.

Правління Національного банку України прийняло постанову про відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації ВАТ Банк «БІГ-Енергія» 24 лютого 2010 р., тому, виходячи з вимог чинного законодавства, банк утратив право укладати угоди, пов'язані з відчуженням свого майна, у тому числі й здійснювати відступлення права вимоги до своїх боржників третім особам.

Вимоги кредиторів до банку, щодо якого розпочато ліквідаційну процедуру, вирішуються з дотриманням норм законодавства про реалізацію активів банку-боржника в ході ліквідаційної процедури, зокрема положень ст. 96 Закону № 2121-III (у редакції, що була чинною на момент виникнення спірних правовідносин), якою врегульовано черговість та порядок задоволення вимог до банку, оплата витрат і здійснення платежів.

З дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії й ініціювання процедури ліквідації банку останній втрачає можливість відчуження свого майна. Банк-кредитор має право отримати від банку, щодо якого ініційовано ліквідаційну процедуру, задоволення своїх майнових вимог у спосіб, визначений Законом № 2121-III (постанова Верховно-

го Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-102цс12).

З 21 вересня 2012 р. редакція Закону № 2121-III змінена Законом від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», розд. VIII (статті 44—54) якого визначено порядок та процедуру ліквідації банків.

VII. Звернення стягнення на предмет іпотеки

Відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону № 898-IV іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання.

Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки виникає також з підстав, встановлених ст. 12 Закону № 898-IV, а саме: у разі порушення іпотекодавцем обов'язків, встановлених іпотечним договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а в разі його невиконання — звернути стягнення на предмет іпотеки.

Правом дострокового звернення стягнення на предмет іпотеки наділений іпотекодержатель та у разі порушення іпотекодавцем обов'язків щодо збереження чи страхування предмета іпотеки (ч. 2 ст. 12 Закону № 898-IV).

Згідно зі ст. 33 цього Закону звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

Частиною 3 ст. 36 Закону № 898-IV визначено, що договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками, може передбачати:

– передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання в порядку, установленому ст. 37 Закону № 898-IV;

– право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу в порядку, установленому ст. 38 Закону № 898-IV.

Право вибору конкретного способу звернення стягнення на предмет іпотеки покладається на іпотекодержателя. Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦПК суди повинні розглядати питання про можливість застосування звернення стягнення на предмет іпотеки у спосіб, заявлений у позовній вимозі.

З проведеного аналізу вбачається, що суди припускаються помилок під час вирішення справ щодо звернення стягнення на предмет іпотеки одночасно зі стягненням заборгованості за кредитним договором.

Згідно з роз'ясненням Верховного Суду України (узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, які виникають з кредитних правовідносин (2009—2010 рр.; далі — узагальнення)), вирішуючи питання одночасного задоволення таких позовних вимог, правильним є зазначення в резолютивній частині рішення лише про звернення стягнення на предмет іпотеки з посиланням на суму заборгованості за кредитним договором, а розрахунок суми заборгованості повинен бути наведений у мотивувальній частині рішення.

Аналогічне роз'яснення міститься в п. 42 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5. Разом із тим відповідно до третього речення абз. 2 цього пункту винятком, коли суд може одночасно звернути стягнення на предмет іпотеки та стягнути суму заборгованості за основним зобов'язанням, є ситуація, коли особа позичальника є відмінною від особи іпотекодавця з урахуванням положень ст. 11 Закону № 898-IV (або ст. 589 ЦК щодо заставодавця). Це положення узгоджується із п. 9 зазначеної постанови, відповідно до якого передбачене одночасне заявлення вимог про стягнення заборгованості з позичальника з вимогами про стягнення заборгованості шляхом звернення стягнення на предмет застави/іпотеки, належні іпотекодавцю, який не є позичальником. Ці роз'яснення зумовлюють виникнення неоднакової судової практики.

Наприклад, у справі № 2/0915/97/2011 рішенням Апеляційного суду Івано-Франківської області від 14 серпня 2012 р. було скасовано заочне рішення Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 15 травня 2012 р. у частині відмови в задоволенні позову про стягнення заборгованості за кредитним договором та ухвалено в цій частині нове

рішення про задоволення позову. Цим заочним рішенням було задоволено позов у частині погашення заборгованості за кредитним договором шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки й відмовлено в позові в частині стягнення заборгованості за кредитним договором із позичальника.

Суд першої інстанції виходив із того, що предмет іпотеки згідно із п. 2.8.2 кредитного договору повністю покриває кредит і що стягнення заборгованості за кредитним договором із самого позичальника могло б призвести до подвоєння суми стягнення. Суд апеляційної інстанції вказав, що, керуючись абз. 2 п. 42 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5 про неможливість одночасного звернення стягнення на предмет іпотеки та стягнення суми заборгованості за кредитним договором, суд першої інстанції не врахував роз'яснення цього пункту про те, що винятком є ситуація, коли особа позичальника є відмінною від особи іпотекодавця з урахуванням положення ст. 11 Закону № 898-IV (майновий поручитель несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання виключно в межах вартості предмета іпотеки).

Рішення судів, постановлені з урахуванням вищезазначених роз'яснень, є такими, що не відповідають загальним засадам цивільного законодавства (справедливості, добросовісності й розумності). Одночасне стягнення суми боргу з боржника та звернення стягнення на предмет іпотеки, що належить майновому поручителю, у рахунок погашення зазначеного боргу призводить до стягнення на користь кредитора однієї й тієї самої суми заборгованості одночасно як з боржника, так і з майнового поручителя за рахунок належного йому майна. За такої ситуації відбувається фактичне подвоєння суми заборгованості, яка належить до виплати кредиторів.

Таким чином, одночасне звернення стягнення заборгованості зі зверненням стягнення на предмет іпотеки в будь-якому випадку є неправильним.

Положення ч. 1 ст. 11 Закону № 898-IV, яким установлена відповідальність майнового поручителя перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання виключно в межах вартості предмета іпотеки,

передбачає право кредитора стягнути непокриту предметом іпотеки суму боргу з боржника у разі, якщо вартість іпотечного майна є меншою від заборгованості за основним зобов'язанням. Зважаючи на той факт, що чинне законодавство (ст. 39 Закону № 898-IV) та відповідні роз'яснення (п. 42 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5) передбачають зазначення в рішенні суду початкової ціни предмета іпотеки, беручи до уваги, що фактична ціна продажу цього майна в процесі його реалізації може змінюватися, вимога про стягнення суми боргу непокритого іпотечним майном повинна заявлятися лише після фактичного звернення стягнення на предмет іпотеки, причому як у випадку, коли мало місце звернення стягнення на предмет іпотеки, який належить майновому поручителю, так і тоді, коли іпотечне майно належить боржнику за основним зобов'язанням.

Суди повинні мати на увазі, що **наявність судового рішення про стягнення з боржника на користь кредитора заборгованості за кредитним договором не звільняє боржника від відповідальності за невиконання грошового зобов'язання та не позбавляє кредитора права на отримання сум шляхом звернення стягнення на передане боржником в іпотеку нерухоме майно** (постанова Верховного Суду України від 4 вересня 2013 р. у справі № 6-73цс13). Разом із тим задоволення подібних позовних вимог можливе лише у разі, коли суду надані беззаперечні докази того, що попередні заходи не призвели до належного виконання зобов'язання.

Наявність виконавчого напису нотаріуса за відсутності реального виконання зобов'язання також не свідчить про припинення договірних правовідносин сторін. У разі звернення іпотекодержателя до суду після вчинення виконавчого напису про звернення стягнення на предмет іпотеки з вимогою про стягнення заборгованості, суд повинен з'ясувати питання про виконання виконавчого напису та з урахуванням цього вирішити спір на підставі чинного законодавства та умов договору. Аналогічна позиція викладена в п. 17 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5.

З проведеного аналізу вбачається, що суди припускаються помилок у вирішенні питан-

ня про можливість звернення стягнення на предмет іпотеки в судовому порядку шляхом набуття іпотекодержателем його у власність. Відповідно до роз'яснень Верховного Суду України (узагальнення) та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (п. 39 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5), **якщо в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя або у відповідному застереженні в іпотечному договорі передбачений такий спосіб звернення стягнення, як набуття права власності на предмет іпотеки, іпотекодержатель на підставі ст. 16 ЦК має право вимагати застосування його судом.** Ця позиція підтримується практикою Верховного Суду України (постанови: від 26 грудня 2011 р. у справі № 3-139гс11/33/14; від 11 грудня 2013 р. у справі № 6-124цс13). При цьому резолютивна частина судового рішення повинна містити формулювання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності.

Правильною є практика судів, які за відсутності встановлення в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя або у відповідному застереженні в іпотечному договорі можливості передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відмовляють у задоволенні подібних позовів.

Зокрема, Великоолександрівський районний суд Херсонської області ухвалив рішення (від 10 березня 2011 р.) про відмову в задоволенні позовних вимог про передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки з огляду на те, що ні договором про задоволення вимог іпотекодержателя, ні умовами іпотечного договору не передбачений такий спосіб задоволення забезпечених іпотекою вимог, як передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки. Апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції та залишив рішення без змін.

З аналізу чинного законодавства вбачається, що вищезазначене має стосуватися також і звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом застосування процедури продажу, установленої ст. 38 Закону № 898-IV, у разі, коли такий спосіб передбачений договором про задоволення вимог іпотекодержателя чи відповідним застереженням в іпотечному договорі.

По-перше, Законом № 898-IV разом із такими способами звернення стягнення на предмет іпотеки, як передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки й реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів, передбачено також і право іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки від свого імені будь-якій особі з укладенням договору купівлі-продажу.

По-друге, право іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки від свого імені за рішенням суду прямо передбачене в Законі (ч. 1 ст. 38, абз. 4 ч. 1 ст. 39 Закону № 898-IV) і заважає, що будь-яке окреме уповноваження іпотекодавця для цього не потрібне (ч. 5 ст. 38).

По-третє, згідно із ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів України поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а відповідно до ч. 2 ст. 16 ЦК суд може захистити цивільне право або інтерес способом, який може бути встановлений договором або законом.

Рішенням Придніпровського районного суду м. Черкас від 29 березня 2013 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Черкаської області від 12 червня 2013 р., було задоволено позовні вимоги ПАТ Банк «Фінанси та кредит» до Особи б: звернено стягнення на предмет іпотеки — квартиру, власником якої є Особа б; за рахунок виручених від реалізації предмета іпотеки коштів задоволено вимоги ПАТ Банк «Фінанси та кредит» щодо погашення заборгованості за кредитним договором, заборгованості за простроченими процентами за кредитом; визнано за ПАТ Банк «Фінанси та кредит» право від свого імені продати вказаний предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу за ціною відповідно до грошової оцінки квартири, проведеної на момент продажу; підписати договір купівлі-продажу як продавець, одержати дублікати правовстановлюючих документів, отримати витяг з реєстру прав власності на це нерухоме майно; отримати довідки про склад сім'ї, яка зареєстрована в указаній квартирі; за потреби виготовити та одержати новий технічний паспорт та інші правовстановлюючі документи на квартиру; виселено з указаної квартири Особу б та знято її з реєстрації в зазначеній квартирі.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою

від 25 грудня 2013 р. ці судові рішення скасував і зазначив, що, ухвалюючи рішення про визнання за іпотекодержателем прав щодо: одержання дублікатів правовстановлюючих документів, отримання витягу з реєстру прав власності, доступу до спірної квартири, отримання довідки про склад сім'ї, яка зареєстрована в указаній квартирі, здійснення оцінки нерухомого майна, замовляти виготовлення та одержувати витяг із реєстру прав власності, замовляти здійснення інвентаризації цієї квартири, одержувати копії технічного паспорта та інших правовстановлюючих документів на цю квартиру, за потреби виготовити та одержати новий технічний паспорт та інші правовстановлюючі документи на квартиру, здійснити продаж предмета іпотеки за ціною відповідно до звіту про незалежну оцінку майна, здійснювати будь-які платежі, що стосуються предмета іпотеки, суди залишили поза увагою те, що актами цивільного законодавства, іпотечним договором або договором про іпотечний кредит такий спосіб захисту іпотекодержателем цивільних прав не передбачений (справа № 6-31065св13).

Визначення в рішенні суду конкретних повноважень для продажу іпотекодержателем предмета іпотеки від свого імені (виготовлення, одержання документів, надання права підпису тощо) на перший погляд викликає сумніви у відповідності цього рішення вищезазначеним вимогам закону. Однак необхідність у цьому пояснюється тим, що п. 2.7 гл. 2 розд. II Порядку № 282/20595 передбачено посвідчення таких договорів за загальними правилами посвідчення договорів відчуження, тобто з виставленням правовстановлюючих документів, поданням витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, довідки про склад сім'ї власника житлової нерухомості з метою перевірки відсутності прав малолітніх та неповнолітніх дітей, недієздатних чи обмежено дієздатних осіб на користування відчужуваними житловим будинком, квартирою, кімнатою або їх частиною, за їх наявності згода органу опіки і піклування, витребування згоди другого з подружжя, якщо майно є спільною сумісною власністю подружжя та ін., а іпотекодавець ухиляється від надання таких документів іпотекодержателю, що унеможливує продаж ним такого майна від свого імені.

Такий порядок не відповідає процедурі відчуження іпотекодержателем предмета іпотеки, яка встановлена Законом № 898-IV з метою забезпечення задоволення вимог іпотекодержателя у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником, до того ж усі необхідні документи витребовувались і перевірялись нотаріусом при посвідченні договору іпотеки.

Судам, вирішуючи такі справи, необхідно чітко дотримуватись вимог законодавства та враховувати способи захисту, визначені договором, не виходячи за їх межі.

Під час проведення аналізу були виявлені випадки порушення положення абз. 2 ч. 3 ст. 36 та ч. 5 ст. 38 Закону № 898-IV. Зокрема, деякі суди задовольняють позови про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом його продажу іпотекодержателем з укладенням від імені відповідачів-іпотекодавців договору купівлі-продажу будь-яким способом із наданням іпотекодержателю всіх повноважень, необхідних для здійснення продажу. При цьому не враховувалось, що відповідно до зазначеної норми право продажу предмета іпотеки повинне здійснюватись іпотекодержателем від свого імені, а не від імені відповідачів-іпотекодавців, без необхідності отримання для цього будь-якого окремого уповноваження іпотекодавця.

Резолютивна частина рішення суду в разі задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки повинна відповідати вимогам як ст. 39 Закону № 898-IV, так і положенням п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПК. Зокрема, у ній в обов'язковому порядку повинно бути зазначено: загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки; конкретний спосіб реалізації предмета іпотеки; початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Про невідповідність судових рішень зазначеним вимогам указувалося ще за результатами проведення Верховним Судом України зазначеного вище узагальнення. Разом із тим аналіз засвідчив наявність порушень вимог ст. 39 Закону № 898-IV і зараз.

Згідно із п. 6 ч. 1 ст. 39 Закону № 898-IV у разі задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки в рішенні суду зазначається початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації. У судовій практиці

немає єдності щодо вирішення питання про критерії, які повинен застосовувати суд, визначаючи початкову ціну.

Одні суди визначають початкову ціну, ураховуючи ту вартість, яку сторони вже узгодили в договорі іпотеки. Інші суди встановлюють початкову ціну за результатами оцінки, проведеної незалежним оцінювачем на дату пред'явлення позову до суду або на дату ухвалення рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки. Деякі суди зазначають у резолютивній частині рішення, що початкова ціна встановлюється на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна, на підставі оцінки, проведеної суб'єктом оціночної діяльності — незалежним експертом, на стадії оцінки майна під час проведення виконавчих дій.

Разом із тим, вирішуючи зазначені питання, суди повинні виходити з того, **що ціна предмета іпотеки встановлюється в самому договорі — відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону № 898-IV вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем та іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором. Якщо під час розгляду справи сторони з такою оцінкою погоджуються, то суд не має підстав її не брати до уваги, оскільки вона є умовою договору. Якщо між сторонами виникає спір щодо такої оцінки, то залежно від того, яка сторона її оспорує, ця сторона зобов'язана за змістом ч. 3 ст. 10, статей 11 та 60 ЦПК довести інший розмір, зокрема заявити клопотання про призначення та проведення відповідної судової експертизи. Початкова ціна предмета іпотеки не береться до уваги судом у разі заявлення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом передачі іпотекодержателю права власності на нього, оскільки згідно із ч. 3 ст. 37 Закону № 898-IV іпотекодержатель набуває предмет іпотеки у власність за вартістю, визначеною на момент такого набуття на підставі оцінки предмета іпотеки суб'єктом оціночної діяльності.**

Відповідно до положення ч. 3 ст. 39 Закону № 898-IV суд має право відмовити в задоволенні позову іпотекодержателя про дострокове звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо допущене боржником або іпотекодавцем,

якщо він є відмінним від боржника, порушення основного зобов'язання чи іпотечного договору не завдає збитків іпотекодержателю й не змінює обсяг його прав.

Верховний Суд України в узагальненні роз'яснив, що зазначене положення Закону № 898-IV є оціночним, у зв'язку із чим підлягає детальному мотивуванню в рішенні суду. У такому разі суд повинен дійти висновку про те, чи підпадає спірна ситуація, яка ним розглядається, під зміст цього оціночного поняття та чи не суперечить його застосування загальному змісту й призначенню права, яким урегульовано конкретні відносини. При цьому повинна бути врахована й співмірність заборгованості з вартістю іпотечного майна. Аналогічна позиція міститься в п. 41 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 5. Суди здебільшого дотримуються зазначеної позиції.

Потребує також роз'яснення, чи в кожному випадку розгляду судом справи про звернення стягнення на предмет іпотеки слід з'ясувати питання, визначені в ч. 3 ст. 39 Закону № 898-IV, чи суд повинен вирішувати їх у разі заявлення однією зі сторін у спорі.

Формулювання ч. 3 ст. 39 Закону № 898-IV визначає це правило як право, а не зводить відмову в задоволенні позову іпотекодержателя про дострокове звернення стягнення на предмет іпотеки в обов'язок суду. Зважаючи на це та беручи до уваги зміст ст. 11 ЦПК, **положення ч. 3 ст. 39 Закону № 898-IV застосовуються, якщо цього вимагає чи на це посилається сторона у справі.**

У судовій практиці непоодинокими є випадки відмови в задоволенні позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у зв'язку з недодержанням положення ч. 1 ст. 35 Закону № 898-IV, якою передбачено обов'язок іпотекодержателя надіслати іпотекодавцю повідомлення про порушення основного зобов'язання як обов'язкової умови звернення стягнення на предмет іпотеки.

Так, рішенням Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 24 січня 2012 р. у справі № 2-2937/11 було відмовлено в задоволенні позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у зв'язку з тим, що з матеріалів справи не вбачалося факту направлення на адресу іпотекодавця письмової вимоги про усунення порушення та в судовому засіданні також не було доведено цього факту.

Суд вважав звернення до суду з позовом про стягнення на предмет іпотеки передчасним, тобто таким, що не відповідає процедурі, передбаченій ч. 1 ст. 35 Закону № 898-IV, тому що недодержання цієї процедури фактично не дає можливості звернути стягнення на предмет іпотеки. З такими висновками не погодився Апеляційний суд Дніпропетровської області (рішення від 19 вересня 2012 р.), оскільки згідно зі ст. 33 Закону № 898-IV у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється у тому числі на підставі рішення суду.

Разом із тим, скасовуючи рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 25 березня 2013 р. про звернення стягнення на предмет іпотеки та ухвалюючи нове про відмову в задоволенні позовних вимог, Апеляційний суд Вінницької області (рішення від 13 червня 2013 р.) виходив із того, що згідно з вимогами ч. 1 ст. 35 Закону № 898-IV у разі порушення основного зобов'язання та (або) умов іпотечного договору іпотекодержатель надсилає іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця, письмову вимогу про усунення порушення, в якій зазначається стислий зміст порушених зобов'язань, вимога про виконання порушеного зобов'язання у не менш ніж тридцятиденний строк та попередження про звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання цієї вимоги, проте банк зазначені вимоги Закону не виконав, а отже, звернення стягнення на предмет іпотеки неможливе. З таким висновком апеляційного суду не погодився Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, оскільки апеляційною інстанцією було залишено поза увагою те, що згідно із ч. 2 ст. 35 Закону № 898-IV положення ч. 1 цієї статті не є перешкодою для реалізації права іпотекодержателя звернутись у будь-який час за захистом своїх порушених прав до суду в установленому законом порядку (ухвала від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-30640св13).

Допущення подібних помилок пояснюється неврахуванням судами змін, що відбулись у законодавстві.

Так, відповідно до чинних положень ч. 1 ст. 35 Закону № 898-IV зі змінами, внесені згідно із Законом від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» (далі — Закон № 3795-VI), у разі порушення основного зобов'язання та/або умов іпотечного договору іпотекодержатель надсилає іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця, письмову вимогу про усунення порушення. У цьому документі зазначається стислий зміст порушених зобов'язань, вимога про виконання порушеного зобов'язання у не менш ніж тридцятиденний строк та попередження про звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання цієї вимоги. Якщо протягом встановленого строку вимога іпотекодержателя залишається без задоволення, іпотекодержатель має право прийняти рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору.

З такої редакції вбачається, що **додержання виписаної в ній процедури попередження є обов'язковим для випадку звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (ст. 36 Закону № 898-IV), який є лише одним із трьох основних, передбачених ч. 3 ст. 33 цього Закону, способів звернення стягнення на предмет іпотеки (за рішенням суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя). Невиконання іпотекодержателем указаної вимоги закону у разі пред'явлення ним до суду позову не є підставою для відмови в позові, оскільки позивачем реалізується не позасудовий, а судовий порядок звернення на заставлене нерухоме майно. Підтвердженням цієї тези є ч. 2 ст. 35 Закону № 898-IV, якою передбачено, що положення ч. 1 цієї статті не є перешкодою для реалізації права іпотекодержателя звернутися в будь-який час за захистом своїх порушених прав до суду в установленому законом порядку.**

Аналогічної помилки щодо неврахування чинних положень законодавства допускають суди під час вирішення справ про виселення

мешканців із житлових приміщень, що знаходяться в іпотеці, у частині необхідності направлення іпотекодержателем письмової вимоги про добровільне звільнення житла як обов'язкової умови задоволення відповідних позовів. Суди не враховують зміни в законодавстві, якими врегульовано процедуру виселення мешканців із приміщення, що є предметом іпотеки.

Відповідно до ч. 2 ст. 40 Закону № 898-IV у редакції від 22 вересня 2011 р. після прийняття рішення про звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення шляхом позасудового врегулювання на підставі договору всі мешканці зобов'язані на письмову вимогу іпотекодержателя або нового власника добровільно звільнити житловий будинок чи житлове приміщення протягом одного місяця з дня отримання цієї вимоги. Якщо мешканці не звільняють житловий будинок або житлове приміщення у встановлений або інший погоджений сторонами строк добровільно, їх примусове виселення здійснюється на підставі рішення суду. Аналогічне положення містить змінена згідно із Законом № 3795-VI ч. 3 ст. 109 Житлового кодексу Української РСР.

Зі змісту зазначених норм вбачається, що вимога письмового попередження про добровільне звільнення житлового приміщення стосується лише такого способу звернення стягнення на предмет іпотеки, як позасудове врегулювання на підставі договору, і не застосовується в порядку звернення стягнення за рішенням суду. **Задоволення позову про виселення мешканців із переданого в іпотеку житлового приміщення не залежить від додержання іпотекодержателем ч. 2 ст. 40 Закону № 898-IV. З урахуванням ч. 2 ст. 39 цього Закону відповідне рішення може бути прийняте судом (за заявою іпотекодержателя) одночасно з прийняттям рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки.**

Судам потрібно мати на увазі, що 7 червня 2014 р. набрав чинності Закон № 1304-VII, відповідно до якого протягом його дії:

1) не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно зі ст. 4 Закону № 2654-XII та/або предметом іпотеки згідно зі ст. 5 Закону № 898-IV, якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'я-

зань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами — резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що:

– таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника/майнового поручителя або є об'єктом незавершеного будівництва нерухомого житлового майна, яке перебуває в іпотеці, за умови, що в позичальника або майнового поручителя у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно;

– загальна площа такого нерухомого житлового майна (об'єкта незавершеного будівництва нерухомого житлового майна) не перевищує 140 м² для квартири та 250 м² для житлового будинку;

2) не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) інше майно (майнові права), яке відповідно до законодавства або кредитного договору підлягає стягненню з позичальника, зазначеного у підпункті 1 цього пункту, при недостатності коштів, одержаних стягувачем від реалізації (переоцінки) предмета застави (іпотеки);

3) кредитна установа не може уступити (продати, передати) заборгованість або борг, визначений у підпункті 1 цього пункту, на користь (у власність) іншої особи.

VIII. Оскарження результатів прилюдних торгів

Відповідно до ст. 41 Закону № 898-IV реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, проводиться, якщо інше не передбачено рішенням суду, шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом № 606-XIV, з дотриманням вимог цього Закону.

Судам при розгляді справ про визнання недійсними прилюдних торгів, проведених, зокрема, з метою реалізації предмета іпотеки, потрібно враховувати правову позицію Верховного Суду України, висловлену в постанові від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-174цс12, яка полягає в такому.

Виходячи з аналізу правової природи процедури реалізації майна на прилюдних торгах,

яка полягає в продажу майна, тобто в забезпеченні переходу права власності на майно боржника, на яке звернено стягнення, до покупця — учасника прилюдних торгів, та урахування особливості, передбачені законодавством щодо проведення прилюдних торгів, складання за результатами їх проведення акта про проведення прилюдних торгів є оформленням договірних відносин купівлі-продажу майна на прилюдних торгах, а отже, є правомочним.

Ураховуючи те, що відчуження майна з прилюдних торгів належить до угод купівлі-продажу, така угода може визнаватись недійсною в судовому порядку з підстав недодержання в момент її вчинення вимог, які встановлені частинами 1—3 та 6 ст. 203 ЦК (ч. 1 ст. 215 цього Кодексу).

При цьому підставою для визнання прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення торгів, визначених Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстрований у Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038).

Неоднаковим у судовій практиці є застосування в подібних правовідносинах ч. 2 ст. 49 Закону № 898-IV, зокрема складним виявилось питання дії цієї норми в часі. Так, Законом № 3795-VI ч. 2 ст. 49 Закону № 898-IV доповнено реченнями такого змісту: «Якщо іпотекодержатель не скористався правом, передбаченим частиною першою цієї статті, за результатами других прилюдних торгів призначається проведення у тому самому порядку третіх прилюдних торгів. Початкова ціна продажу предмета іпотеки на третіх прилюдних торгах може бути зменшена не більш як на 50 відсотків початкової вартості майна». Прикінцевими положеннями Закону № 3795-VI передбачено, що він набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування (п. 1), а його дія не поширюється на кредитні договори, укладені до набрання ним чинності (п. 2). Закон № 3795-VI набрав чинності 16 жовтня 2011 р. У зв'язку з наведеним суди неоднаково визначались стосовно поширення ч. 2 ст. 49 Закону № 898-IV у новій редакції на кредитні договори та договори іпотеки, укладені до 16 жовтня 2011 р.

Разом із тим необхідно мати на увазі, що оскільки в силу іпотеки право іпотекодержателя одержати задоволення за рахунок заставленого майна виникає не з моменту укладення ним договорів кредиту чи іпотеки, а у разі порушення боржником своїх зобов'язань, то з урахуванням норм ст. 2 ЦПК, ст. 54 Закону № 606-XIV *на правовідносини з реалізації заставленого майна з прилюдних торгів, які виникли після 16 жовтня 2011 р., не поширюється норма п. 2 розд. «Прикінцеві положення» Закону № 3795-VI та застосовуються положення ч. 2 ст. 49 Закону № 898-IV у редакції, яка була чинною на час вчинення відповідних виконавчих дій (постанова Верховного Суду України від 23 квітня 2014 р. у справі № 6-26цс14).*

У судів виникають труднощі у застосуванні ч. 3 ст. 49 Закону № 898-IV, згідно з якою, якщо іпотекодержатель не скористався правом придбання предмета іпотеки за результатами третіх прилюдних торгів, іпотека може бути припинена за рішенням суду. Потребує роз'яснення питання: припинення іпотеки за правилами зазначеної норми є правом суду чи його обов'язком? Під час його вирішення необхідно враховувати таке.

Відповідно до ст. 17 Закону № 898-IV іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її; з інших підстав, передбачених цим Законом. Тобто такі підстави не є вичерпними. Разом із тим формулювання ч. 3 ст. 49 Закону № 898-IV (іпотека може бути припинена за рішенням суду) свідчить про те, що законодавець мав на увазі саме право, а не обов'язок суду на припинення іпотеки за умови, якщо іпотекодержатель не скористався правом придбання предмета іпотеки за результатами третіх прилюдних торгів. Відповідним чином побудована й практика судів касаційної інстанції у вирішенні подібних спорів (рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 лютого 2013 р. — рішення № 29251566 в Єдиному державному реєстрі су-

дових рішень України; постанова Вищого господарського суду України від 15 травня 2012 р. — рішення № 24053948 в Єдиному державному реєстрі судових рішень України).

Неоднакова практика у судів щодо вирішення спорів про звільнення майна, що є предметом іпотеки, з-під арешту, накладеного державним виконавцем у процесі здійснення виконавчого провадження.

Суди повинні мати на увазі таке.

Чинним законодавством не передбачено заборони накладення арешту на майно, що є предметом іпотеки. Разом із тим ст. 60 Закону № 606-XIV обумовлено випадки, підстави й порядок зняття арешту з майна, у тому числі відповідно до ч. 5 цієї норми у всіх інших випадках незавершеного виконавчого провадження (конкретні випадки визначені в частинах 1—4 указаної статті) арешт із майна чи коштів може бути знятий за рішенням суду.

У силу положень ст. 54 Закону № 606-XIV звернення стягнення на заставлене майно в порядку примусового виконання допускається за виконавчими документами для задоволення вимог стягувача — заставодержателя.

Згідно із ч. 4 цієї норми заставодержатель має право на звернення до суду з позовом про зняття арешту із заставленого майна у разі звернення стягнення на це майно для задоволення вимог стягувачів, які не є заставодержателями. При цьому встановлено, що для задоволення вимог стягувачів, які не є заставодержателями, стягнення на заставлене майно боржника може бути звернуто у разі: 1) виникнення права застави після винесення судом рішення про стягнення з боржника коштів; 2) якщо вартість предмета застави перевищує розмір заборгованості боржника заставодержателю (ч. 3 ст. 54 цього самого Закону). Указані норми безпосередньо стосуються арешту як складової виконання рішення суду про задоволення вимог стягувачів, які не є іпотекодержателями.

Ураховуючи наведене вище, а також виходячи із суті іпотеки, визначення якої міститься в Законі № 898-IV (ст. 1), відповідно до якого іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника в порядку, установленому цим Законом, **позов про зняття**

арешту, накладеного державним виконавцем, підлягає задоволенню, крім випадків, визначених ч. 3 ст. 54 Закону № 606-XIV.

Водночас законодавством не врегульована можливість звільнення з-під арешту заставленого майна, накладеного для забезпечення позову. Зважаючи на ту обставину, що накладення арешту має своїм наслідком заборону відчуження арештованого майна, ним порушується право іпотекодержателя в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки. Зі змісту частин 6 та 7 ст. 3 Закону № 898-IV убачається, що у разі, *якщо належним чином зареєстрована іпотека виникла раніше накладення арешту для забезпечення реального виконання рішення суду щодо задоволення вимог стягувачів, відмінних від іпотекодержателя, суд повинен приймати рішення про звільнення з-під арешту іпотечного майна. При цьому не має підстав відмовляти у звільненні з-під арешту зазначеного майна у зв'язку з відсутністю факту реального порушення забезпеченого іпотекою зобов'язання боржником на момент пред'явлення відповідної вимоги.* Факт порушення основного зобов'язання, забезпеченого іпотекою, виступає лише умовою реалізації гарантованих іпотекою прав іпотекодержателя й не пов'язується з його існуванням, а отже, і порушенням шляхом арешту та заборони відчуження предмета іпотеки.

ІХ. Припинення іпотеки

Підстави припинення іпотеки наведені у ст. 17 Закону № 898-IV. Відповідно до цієї норми права іпотека припиняється у разі:

- припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;
  - реалізації предмета іпотеки;
  - набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки;
  - визнання іпотечного договору недійсним;
  - знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її.
- Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), у разі знищення (втрати) будівлі (споруди), іпотека земельної ділянки не припиняється;
- з інших підстав, передбачених цим Законом.

Наступні іпотеки припиняються внаслідок звернення стягнення за попередньою іпотекою.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону № 898-IV іпотека є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

У судовій практиці трапляються випадки, коли закінчення строку договору, з якого виникає забезпечене іпотекою зобов'язання, зіставляють із підставами для припинення права іпотеки. Разом із тим слід урахувувати, що відповідно до ст. 599 ЦК зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. У кредитора за договором залишається право вимоги до боржника, а боржник не звільняється від обов'язку розрахуватися з кредитором, відповідне право вимоги залишається навіть після спливу строку договору.

Також виникають питання щодо правомірності припинення іпотеки у зв'язку з розірванням договору, з якого виникає зобов'язання, яке забезпечене іпотекою, за рішенням суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 653 ЦК у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються. Якщо договір розривається в судовому порядку, зобов'язання припиняється з моменту набрання рішенням суду про розірвання договору законної сили.

Зважаючи на зазначені правові норми, за загальним правилом розірвання договору припиняє його дію на майбутнє і не скасовує сам факт укладення та дії договору включно до моменту його розірвання, а також залишає в дії окремі його умови щодо зобов'язань сторін, спеціально передбачені для застосування на випадок порушення зобов'язань і після розірвання договору, виходячи з характеру цього договору, за яким кредитор повністю виконав умови договору до його розірвання.

Таким чином, *розірвання договору не є підставою для припинення іпотеки, якою може бути забезпечене виконання зобов'язання, що виникло до набрання законної сили рішенням суду про розірвання договору.* Ця позиція підтверджується практикою суду касаційної інстанції (рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 січня 2013 р. у справі № 6-46353св12; від 9 жовтня 2013 р. у справі № 6-26181св13).

Непоодинокі випадки звернень до суду з позовами про визнання припиненими (або розірвання) договорів іпотеки та/або поруки у зв'язку зі збільшенням відсоткової ставки за кредитним договором без згоди майнового поручителя (відповідно за договором поруки — поручителя), на забезпечення виконання якого були укладені спірні договори, унаслідок чого відбулося збільшення обсягу відповідальності.

Розглядаючи такі позови, потрібно враховувати, що норми ст. 559 ЦК щодо припинення поруки не поширюються на відносини майнової поруки, оскільки іпотека за правовою природою є заставою та регулюється нормами параграфу 6 (статті 572—593) гл. 49 ЦК та спеціальним законом. Підстави припинення іпотеки, істотні умови договору іпотеки й порядок внесення змін і доповнень до іпотечного договору регулюється статтями 17, 18, 19 Закону № 898-IV. Такий висновок зроблений суддями Судової палати у господарських справах Верховного Суду України за результатами розгляду справи № 3-44гс12, в якій зазначено, що касаційний суд дійшов обґрунтованого висновку про відсутність підстав для застосування ст. 559 ЦК до договору іпотеки та припинення договору іпотеки за ст. 17 Закону № 898-IV.

Потрібно мати на увазі, що **застосування такої підстави припинення іпотеки, як знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її, передбачає повне знищення майна, тобто втрата предмета іпотеки та неможливість його подальшого використання за цільовим призначенням.**

Звертає на себе увагу неоднакове розуміння норм права, якими врегульовано правовідносини щодо забезпечення виконання зобов'язання іпотекою у випадку смерті боржника при переході його прав та обов'язків до спадкоємців.

Так, рішенням Луцького міськрайонного суду Волинської області від 7 червня 2012 р. задоволено позов Особи 2, Особи 1, які діють в інтересах неповнолітніх дітей: Особи 3 та Особи 4, до ПАТ «Укрсоцбанк» про визнання договору іпотеки припиненим.

Судом установлено, що 17 березня 2008 р. з метою забезпечення виконання зобов'язань Особи 5 перед ПАТ «Укрсоцбанк» за кредитним договором від 17 березня 2008 р. було укладено

договір про передачу в іпотеку квартири № 1 у будинку № 2 за Адресою 1, яка належить на праві власності Особі 4 і Особі 3. 10 листопада 2009 р. Особа 5 померла. Спадкоємцем після смерті Особи 5 є її дочка — Особа 6. На пропозицію банку щодо згоди на забезпечення виконання зобов'язання новим боржником за кредитним договором після смерті Особи 5 позивачі не погодились.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції виходив із того, що договір іпотеки припинено на підставі ч. 1 ст. 523 ЦК, оскільки іпотекодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд, з яким погодився й суд касаційної інстанції, виходив із того, що ст. 17 Закону № 898-IV та ст. 593 ЦК не містять такої підстави припинення договору іпотеки, як смерть боржника за основним зобов'язанням. У зв'язку зі смертю боржника за кредитним договором має місце не цілеспрямована заміна боржника в зобов'язанні за згодою сторін, а успадкування грошового обов'язку спадкоємцем, що прийняв спадщину. Оскільки заміна боржника не відбулася, то норма ч. 1 ст. 523 ЦК не підлягає застосуванню.

Верховний Суд України, скасовуючи ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у постанові від 17 квітня 2013 р. зазначив таке: відповідно до ст. 608 ЦК зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. У разі смерті боржника за кредитним договором за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні, який несе відповідальність у межах вартості майна, одержаного у спадщину. Якщо іпотекодавець не погоджується забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником, договір іпотеки на підставі ч. 1 ст. 523 ЦК припиняється (постанова Верховного Суду України від 17 квітня 2013 р. у справі № 6-18цс13). При цьому спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані проценти й неустойку тільки у тому випадку, якщо вони вчинені позичальникові за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою позичальника й не можуть присуджуватися до сплати спадкоємцям.

Судова практика і проблеми
вдосконалення законодавства

А.О. Грабовська,
головний консультант
управління забезпечення
діяльності Судової палати
у господарських справах
Верховного Суду України

Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов

Сучасний цивільний оборот потребує оперативного вирішення питань, пов'язаних зі зміною і розірванням зобов'язань (договорів). У зв'язку із цим важливу роль відіграє одностороння відмова від зобов'язання (договору) та одностороння зміна його умов, що є особливим позасудовим способом припинення або зміни договірних правовідносин. Актуальність розгляду проблем, пов'язаних із застосуванням цього способу, визначається насамперед одностороннім характером дій уповноваженої на відмову від зобов'язання (договору) сторони, що дозволяє їй самостійно, без урахування волі контрагента, вирішувати долю договірної зобов'язання. Водночас недостатня законодавча регламентація та непоодинокі термінологічні суперечності призводять до практичних проблем у застосуванні цього способу припинення (зміни) договірних правовідносин і спонукають до більш ґрунтовного його аналізу та вивчення.

Господарське законодавство, на відміну від цивільного, не допускає можливості односторонньої відмови від виконання зобов'язань навіть з передбачених у договорі підстав

Summary

The article analyzes norms of the Commercial and the Civil Codes of Ukraine setting up common rules on unilateral refusal of obligation (agreement) and unilateral modification of its terms as well as special rules for certain types of contractual obligations. The analysis of these norms and court practice indicates the peculiarities of unilateral refusal of obligation or modification of its content as an operational and economic sanction for violation of the obligation; distinguishes the cases when the law recognizes the party's right to these unilateral actions; shapes unilateral refusal of obligations or modification of its terms and the order of these actions

Різні загальнотеоретичні та практичні аспекти односторонньої відмови від зобов'язання й односторонньої зміни його умов вивчали О. Антонюк, Т. Боднар, М. Єгорова, О. Міхно, О. Томарова та інші дослідники¹, проте проблеми правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов об'єктом окремої уваги не були. Отже, метою цієї статті є комплексне дослідження норм цивільного та господарського законодавства, якими регулюється одностороння відмова від господарського зобов'язання (договору), висвітлення практики застосування цих норм вищими судовими інстанціями і формулювання на основі цього загальних висновків.

¹ Див.: Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 16—17; Боднар Т. В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях // Університетські наукові записки. — 2012. — № 1 (41). — С. 232—241; Боднар Т. В. Одностороння відмова від зобов'язання (договору) в контексті самозахисту цивільного права та інтересу // Право України. — 2012. — № 9. — С. 110—117; Єгорова М. А. Односторонній отказ от исполнения гражданско-правового договора. — М., 2010. — 528 с; Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України: монографія. — К., 2009. — 224 с; Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право // Підприємство, господарство і право. — 2010. — № 9. — С. 58—61.

За загальним правилом, визначеним у ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України (далі — ГК), не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином.

У цьому контексті слід зауважити, що господарське законодавство, на відміну від цивільного, не допускає можливості односторонньої відмови від виконання зобов'язань навіть з передбачених у договорі підстав. Лише закон як нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу, може встановлювати випадки правомірної односторонньої відмови сторони від виконання зобов'язання.

При цьому такі випадки визначено як самим ГК, так і Цивільним кодексом України (далі — ЦК), оскільки згідно з ч. 1 ст. 193 ГК до виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК, а також іншими законами.

В договорі необхідно чітко та однозначно передбачити умову, що права сторони, яка здійснює зустрічне виконання, залежать від того, як інша сторона виконує свій обов'язок

Зокрема, поширеним винятком з наведеного правила є встановлене ч. 6 ст. 193 ГК право зобов'язаної сторони відмовитися від виконання зобов'язання в разі *неналежного виконання* (тут і далі курсив наш — А. Г.) другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Аналогічним, але дещо ширшим за змістом, є передбачене ч. 3 ст. 538 ЦК право сторони відмовитися від виконання свого обов'язку частково або в повному обсязі в разі *невиконання* другою стороною в зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі.

В обох випадках ідеться про зустрічне виконання зобов'язання, а підставою для застосування односторонньої відмови від зобов'язання є *порушення зобов'язання другою стороною*, під яким згідно зі ст. 610 ЦК слід розуміти його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). При цьому визнати виконання зустрічним і відповідно застосувати односторонню

відмову в разі його порушення можна лише тоді, коли послідовність виконання сторонами своїх обов'язків прямо обумовлюється в договорі. Таке застереження може по-різному формулюватись: як пряма вказівка на те, що виконання зобов'язання однією стороною здійснюється лише після його виконання іншою стороною; як визначення послідовності дій, наприклад, відвантаження продукції у встановлений термін після сплати покупцем ціни товару та ін. Головне, що в договорі необхідно чітко та однозначно передбачити умову, що права сторони, яка здійснює зустрічне виконання, залежать від того, як інша сторона виконує свій обов'язок ².

Винятком з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання, який фактично деталізує положення ч. 6 ст. 193 ГК і повторює зміст ч. 1 ст. 615 ЦК, є застосування оперативно-господарських санкцій, зокрема передбаченої у п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК односторонньої відмови від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною

Що ж до положення ч. 7 ст. 193 ГК про неприпустимість односторонньої відмови від виконання зобов'язань або відстрочки виконання з мотивів, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином, то, по суті, воно зумовлене змістом комерційної господарської діяльності, яка здійснюється її суб'єктами на власний ризик, а тому невиконання або неналежне виконання тим чи іншим суб'єктом своїх зобов'язань за одним договором не повинне впливати на виконавчу дисципліну за іншим зобов'язанням, що суперечило б принципу належного виконання зобов'язання.

Винятком з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання, який фактично деталізує положення ч. 6 ст. 193 ГК і повторює зміст ч. 1 ст. 615 ЦК, є застосування оперативно-господарських санкцій, зокрема передбаченої у п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК односторонньої відмови від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною.

Підставою для застосування односторонньої відмови від виконання зобов'язання як оперативно-господарської санкції є факт

² Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Белянич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — К., 2012 — С. 445.

порушення цього зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 237 ГК), а метою — припинення порушення або запобігання повторному порушенню зобов'язання (ч. 1 ст. 235 ГК). Водночас оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, потерпілою від правопорушення, у позасудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ч. 1 ст. 237 ГК) та незалежно від вини останнього (ч. 3 ст. 235 ГК).

Відповідно до ч. 2 ст. 235 ГК до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть застосовуватися лише передбачені договором оперативно-господарські санкції. Проте в юридичній літературі побутує думка, що вжиття оперативно-господарських санкцій не обмежується лише випадками, про ймовірність яких прямо зазначено в договорі, оскільки такого роду санкції можуть встановлюватися для окремих видів договірних зобов'язань безпосередньо законом³. При цьому зауважується, що якщо право на односторонню відмову від виконання зобов'язання передбачене безпосередньо законом, то фіксувати в договорі право управненої сторони на застосування зазначеного оперативного заходу не обов'язково⁴.

При врегулюванні окремих договорів законодавець використовує різні правові механізми, що забезпечують їх припинення. Аналізуючи ці механізми, досить складно віднайти закономірність їх законодавчого закріплення та застосування як на рівні ЦК і ГК, так і в системному порівнянні

Конкретні випадки односторонньої відмови сторони від договірного зобов'язання наведено в статтях ГК, що визначають особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання, та у статтях ЦК, що регулюють деякі види договірних зобов'язань. В одних випадках законодавець надає стороні *право на відмову* від зобов'язання як санкцію за допущене другою стороною його порушення (частини 5, 7 ст. 268, ч. 3 ст. 270, ч. 2 ст. 310, ч. 4 ст. 314 ГК, п. 2 ч. 1 ст. 766, ч. 1 ст. 782, ч. 1 ст. 834, ч. 1 ст. 848, ч. 2 ст. 849, ч. 3 ст. 858, ч. 2 ст. 997 ЦК); в інших — *право на розірвання договору* у зв'язку з його порушенням іншою стороною (ч. 2 ст. 320 ГК, ст. 740, п. 4 ч. 2 ст. 768, п. 2 ч. 3 ст. 776, ст. 783, ст. 784, ч. 2 ст. 834, ч. 2 ст. 852, п. 2 ч. 1 ст. 872, ч. 1 ст. 907, ч. 2 ст. 1075 ЦК).

³ Див.: Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст]. Станом на 18 березня 2013 р. / ДЛ. Тупчієнко, С.В. Мостовенко, С.Г. Деледівка [та ін.]. — К., 2013. — С. 382.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. — С. 443.

Отже, при врегулюванні окремих договорів законодавець використовує різні правові механізми, що забезпечують їх припинення. Аналізуючи ці механізми, досить складно віднайти закономірність їх законодавчого закріплення та застосування як на рівні ЦК і ГК, так і в системному порівнянні.

Як у ГК, так і в ЦК міститься набагато більше норм, які передбачають право сторони саме на відмову від зобов'язання (договору), ніж норм, що визначають право на його розірвання

Наприклад, ч. 2 ст. 320 ГК передбачено право замовника вимагати *розірвання договору*, якщо підрядник не береться своєчасно за виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчення її до строку стає явно неможливим. За такі ж дії/бездіяльність підрядника ч. 2 ст. 849 ЦК передбачено право замовника *відмовитися від договору* підряду та вимагати відшкодування збитків. Як бачимо, в одній ситуації стороні надається право на відмову, а в іншій аналогічній ситуації — право на розірвання договору. При цьому як у ГК, так і в ЦК міститься набагато більше норм, які передбачають право сторони саме на відмову від зобов'язання (договору), ніж норм, що визначають право на його розірвання.

На окрему увагу заслуговує положення ч. 1 ст. 291 ГК, що в імперативній формі встановлює заборону односторонньої відмови від договору оренди. Натомість ч. 1 ст. 782 ЦК передбачає право наймодавця відмовитися від договору найму та вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд.

Верховний Суд України за наслідками розгляду справи, предметом якої було розірвання договору оренди приватного майна через систематичну несплату орендарем орендних платежів, послався на відсутність передумов для застосування ч. 2 ст. 651 ЦК як підстави розірвання договору в судовому порядку, оскільки ч. 3 цієї статті, так само як і ст. 782 цього Кодексу, встановлює для таких випадків право на односторонню позасудову відмову від договору (постанова Верховного Суду України від 22 лютого 2005 р. у справі № 34/400).

Водночас Вищий господарський суд України в постанові від 22 березня 2011 р. у справі № 12/53 зазначив, що з огляду на приписи ч. 2 ст. 4 ГК імперативні (спеціальні) норми ч. 1 ст. 291 цього Кодексу та ч. 1 ст. 26 Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269 «Про оренду державного та комунального

майна» (далі — Закон № 2269), що встановлюють особливості регулювання майнових (у цьому випадку орендних) відносин суб'єктів господарювання, а саме відносин оренди державного і комунального майна, підлягають переважному застосуванню перед нормою ст. 782 ЦК, яка містить відповідне загальне регулювання.

Цю правову позицію підтримав і Верховний Суд України, який, зокрема, зауважив, що оскільки орендоване майно є комунальним, то на спірні правовідносини поширюється також дія Закону № 2269, згідно з ч. 3 ст. 26 якого підставою для дострокового розірвання договору оренди за рішенням суду може бути невиконання сторонами своїх зобов'язань. Отже, істотне порушення орендарем (наймачем) такої умови договору оренди державного (комунального) майна, як внесення орендної плати, є достатньою правовою підставою для дострокового розірвання зазначеного договору в судовому порядку та повернення орендованого майна орендодавцю (наймодавцю) (постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 8 травня 2012 р. у справі № 5021/966/2011).

Законом або договором можуть передбачатися випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їхній розсуд дозволено відмовитися від виконання зобов'язання (договору) в односторонньому порядку незалежно від порушення договору другою стороною

Із цього виходить, що ч. 1 ст. 291 ГК встановлює заборону односторонньої відмови від договору оренди лише в тому випадку, коли об'єктом оренди є державне та комунальне майно.

Окрім положень ГК та ЦК, винятки з правила щодо неможливості односторонньої відмови від виконання зобов'язання (договору) передбачено й низкою інших нормативно-правових актів. Наприклад, за змістом ст. 7 Закону від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг» лізингоодержувач має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку, якщо прострочення передачі предмета лізингу становить більше 30 днів.

Відповідно до пунктів 28, 30 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668) замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботи або виконує їх настільки повільно, що закінчення їх у строк, визначений договором підряду, стає неможливим. Підрядник має право відмовитися від

договору підряду та вимагати від замовника сплати договірної ціни пропорційно виконаним роботам, а також відшкодування збитків, не покритих цією сумою, у разі неможливості використання ресурсів, наданих замовником.

Водночас законом або договором можуть передбачатися випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їхній розсуд дозволено відмовитися від виконання зобов'язання (договору) в односторонньому порядку незалежно від порушення договору другою стороною. У такому разі право на односторонню відмову від зобов'язань може зумовлюватися:

1) обставинами, які не залежать від сторін. Наприклад, замовник має право відмовитися від договору підряду в разі необхідності проведення додаткових робіт і пов'язаного із цим істотного перевищення визначеного приблизного кошторису (ч. 4 ст. 844 ЦК). Крім того, кожна зі сторін договору морського перевезення вантажу до відходу судна та під час рейсу має право відмовитися від договору в разі дій, що можуть загрожувати небезпекою захоплення судна або вантажу; блокади порту відправлення (призначення); залучення судна для спеціальних потреб держави; заборони керівництвом порту вивозу з порту відправлення або ввезення до порту призначення вантажу, призначеного для перевезення (статті 156, 157 Кодексу торговельного мореплавства України);

2) специфікою договору, з урахуванням якої одній зі сторін надається можливість відмовитися від договору, відшкодувавши збитки другій стороні. Таке право має, наприклад, покупець до передання товару за договором купівлі-продажу за зразком (ч. 3 ст. 702 ЦК), замовник — до завершення роботи (ч. 4 ст. 849, ч. 2 ст. 867 ЦК), клієнт та експедитор — за договором транспортного експедирування (ч. 1 ст. 935 ЦК), комісіонер — у разі розірвання або відмови від договору комісії (ч. 5 ст. 1013 ЦК) і т. д.⁵

Право на односторонню відмову від зобов'язань може надаватися:

1) сторонам договорів, укладених без визначеного строку дії, наприклад, комерційному агенту за агентським договором (ч. 1 ст. 304 ГК); сторонам за договором комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку (ч. 3 ст. 374 ГК); платникові безстрокової ренти (ч. 1 ст. 739 ЦК); сторонам договору безстрокового найму (ч. 2

⁵ Див.: Антонюк О. Знач. праця. — С. 16—17.

ст. 763 ЦК); комісіонеру, якщо строк договору не встановлено (ч. 1 ст. 1026 ЦК); сторонам ліцензійного договору, подовженого на невизначений строк (ч. 3 ст. 1110 ЦК);

2) стороні, яка звертається за товаром, роботою, послугою, без покладення на неї негативних наслідків, наприклад, наймачеві за договором прокату (ч. 1 ст. 790 ЦК), поклажадавцю (ч. 2 ст. 939, ч. 1 ст. 953 ЦК), клієнту за договором банківського рахунку (ч. 1 ст. 1075 ЦК) і т. д.⁶

За підставою виникнення можна виділити право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) як наслідок порушення, допущеного іншою стороною, а також право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) незалежно від порушення з боку іншої сторони

У судовій практиці відмову управненої сторони від договору, яка не залежить від наявності порушення договірних правовідносин з боку другої сторони, інколи називають «безпідставною з точки зору закону» (постанова Вищого господарського суду України від 23 травня 2012 р. у справі № 5010/1495/2011-18/65).

Отже, за підставою виникнення можна виділити право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) як наслідок порушення, допущеного іншою стороною, а також право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) незалежно від порушення з боку іншої сторони.

Судам слід звертати увагу на те, що законодавець розрізняє поняття «розірвання договору» і «припинення зобов'язання/договору». Ці поняття не тотожні з огляду на відмінні підстави їх виникнення та юридичні наслідки, породжені цими правовими явищами. Розірвання договору необхідно розглядати як один з видів його припинення

Правовим наслідком односторонньої відмови від зобов'язання частково або в повному обсязі згідно з ч. 3 ст. 615 ЦК є відповідно зміна умов зобов'язання або його припинення.

У ч. 3 цієї статті також зазначено, що в разі односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

На думку науковців-цивілістів, норми, закріплені у ст. 615 ЦК, мають загальний характер в інституті зобов'язального права, а правило ч. 3 ст. 651 цього ж Кодексу є спеціальною нормою,

⁶ Див.: Там само.

що поширюється лише на договірні зобов'язання⁷. І це видається цілком логічним, адже договір є лише однією з підстав виникнення зобов'язання (ч. 2 ст. 509, ч. 2 ст. 11 ЦК).

Однак постає запитання: чому в першому випадку наслідком односторонньої відмови від зобов'язання в повному обсязі є його припинення, натомість одностороння відмова від договору тягне за собою його розірвання? До речі, за змістом п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього також розглядається як відмінний від розірвання договору наслідок порушення зобов'язання.

Із цього приводу Верховний Суд України зазначив, що судам слід звертати увагу на те, що законодавець розрізняє поняття «розірвання договору» і «припинення зобов'язання/договору». Ці поняття не тотожні з огляду на відмінні підстави їх виникнення та юридичні наслідки, породжені цими правовими явищами. Розірвання договору необхідно розглядати як один з видів його припинення⁸.

Відповідно до ч. 2 ст. 615 ЦК одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання. У ч. 3 ст. 237 ГК зазначено, що оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій. Отже, при порушенні зобов'язання можливе одночасне застосування заінтересованою стороною до порушника як заходів оперативного впливу, наприклад, односторонньої відмови від зобов'язання або зміни його умов, так і заходів цивільно-правової відповідальності (відшкодування

збитків, стягнення неустойки, втрати завдатку)⁹. Водночас управнена сторона не несе відповідальності за відмову від виконання свого зобов'язання в разі його порушення другою стороною (п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК).

З огляду на те що одностороння відмова від зобов'язання (договору) або зміна його умов, якщо вона передбачена договором або законом, не

⁷ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К., 2005. — Т. II. — С. 136.

⁸ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин // <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/81b1cba5914011fc2256bf7004f9cd3/f7b77ddb0b200007c2257f200512993?OpenDocument>

⁹ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. — С. 137.

потребує згоди на це контрагента і наділена таким правом сторона може скористатися ним без звернення до суду, на особливу увагу заслуговує порядок вчинення такої відмови.

Так, згідно з ч. 2 ст. 237 ГК порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. Проте ні в ЦК, ні в ГК не визначено порядку здійснення односторонньої відмови від зобов'язання (договору), якщо таку відмову передбачено законом.

Натомість порядок зміни та розірвання господарських договорів визначає ст. 188 ГК. Зокрема, відповідно до ч. 2 цієї статті сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. З погляду цивілістичної доктрини таку пропозицію розглядають як своєрідну оферту з відповідними правовими наслідками¹⁰.

Одностороння відмова від договору не потребує узгодження і як самостійний юридичний факт зумовлює його розірвання. Якщо право на односторонню відмову у сторони відсутнє, то намір розірвати договір можна реалізувати лише за погодженням з іншою стороною, оскільки одностороннє розірвання договору не допускається, а в разі недосягнення сторонами домовленості щодо розірвання договору — за судовим рішенням на вимогу однієї зі сторін

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду (ч. 3 ст. 188 ГК). А в разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду (ч. 4 ст. 188 ГК). До відсутності згоди однієї зі сторін на внесення змін до договору або його розірвання прирівнюється й неодержання відповіді на пропозицію змінити або розірвати договір¹¹.

Наведемо приклади судової практики щодо можливості застосування положень цієї статті до випадків односторонньої відмови від зобов'язання (договору) або його зміни, якщо таке право передбачено законом. Так, у постанові Вищого господарського суду України від 23 травня 2012 р. у справі № 5010/1495/2011-18/65

зазначається, що одностороння відмова від договору не потребує узгодження і як самостійний юридичний факт зумовлює його розірвання. Якщо право на односторонню відмову у сторони відсутнє, то намір розірвати договір можна реалізувати лише за погодженням з іншою стороною, оскільки одностороннє розірвання договору не допускається, а в разі недосягнення сторонами домовленості щодо розірвання договору — за судовим рішенням на вимогу однієї зі сторін (ч. 4 ст. 188 ГК).

Односторонню відмову від зобов'язання (договору) та односторонню зміну його умов слід розглядати як односторонній правочин, адже такі дії тягнуть за собою припинення або зміну відповідних прав та обов'язків сторін

В іншій постанові Вищого господарського суду України від 2 квітня 2013 р. у справі № 35/5005/2157/2012 вказується, що одностороння відмова від договору здійснюється без звернення до суду і відповідно на підставі лише факту її здійснення договір вважається розірваним.

Наведене дає підстави для висновку про те, що у ст. 188 ГК визначено загальний порядок зміни та розірвання господарських договорів, який слід застосовувати тоді, коли законодавством не визначено спеціального порядку для зміни або розірвання договорів певного виду, яким можна вважати порядок односторонньої відмови від зобов'язання (договору) та одностороннього внесення змін до нього.

Загалом у розумінні ч. 1 ст. 202 ЦК односторонню відмову від зобов'язання (договору) та односторонню зміну його умов слід розглядати як односторонній правочин, адже такі дії, як уже було зазначено, тягнуть за собою припинення або зміну відповідних прав та обов'язків сторін. Аналогічної думки дотримується і Вищий господарський суд України у згаданій постанові від 23 травня 2012 р., в якій зазначено, що договір підряду може бути розірваний через односторонню відмову від нього в повному обсязі, тобто внаслідок учинення замовником одностороннього правочину, який тягне припинення зобов'язань його сторін.

Водночас аналіз судової практики вказує на відсутність єдиного розуміння форми вчинення такого правочину. Так, в оглядовому листі від 18 лютого 2013 р. «Про практику вирішення спорів, пов'язаних із виконанням договорів підряду (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному

¹⁰ Див.: Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова [та ін.]; за ред. О.В. Дзери. — К., 2008. — С. 303.

¹¹ Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. — С. 383.

порядку Вищим господарським судом України)», зокрема, зазначено, що оскільки замовник на підставі ст. 849 ЦК відмовився від договору, надіславши підряднику лист-вимогу про розірвання договору підряду, і така одностороння відмова від договору не потребує узгодження з підрядником, то договір є припиненим, а предмет спору в цій справі відсутній. Однак у згаданій постанові Вищого господарського суду України від 2 квітня 2013 р. вказується, що оскільки форма односторонньої відмови від договору законом не встановлена, то вона може бути здійснена замовником у будь-який спосіб, у тому числі шляхом звернення підрядника з вимогою про повернення сплаченої суми передоплати.

Питання про те, в якій формі має відбуватися одностороння відмова від нотаріально посвідченого договору або такого, що підлягає державній реєстрації, — залишається відкритим і потребує законодавчого врегулювання

Згідно з ч. 3 ст. 214 ЦК відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин, то ж цілком логічно, що повідомлення управненої сторони про односторонню відмову від зобов'язання (договору) або відповідно односторонню зміну його умов слід вчинити в письмовому вигляді. У разі виникнення будь-яких спорів між сторонами з приводу відмови ці документи дадуть змогу підтвердити факт повідомлення у встановлені строки¹². Разом з тим питання про те, в якій формі має відбуватися одностороння відмова від нотаріально посвідченого договору або такого, що підлягає державній реєстрації, — залишається відкритим і потребує законодавчого врегулювання.

Зобов'язання (договір) є зміненим чи припиненим з моменту одержання контрагентом повідомлення про односторонню відмову від нього або одностороннє внесення змін до нього (за аналогією з офертою та акцептом при укладенні договору)

Слід зазначити також, що в законі або в умовах договору може бути визначено строк, до спливу якого контрагента варто повідомити про зміну чи розірвання договору. Наприклад,

у відносинах комерційної концесії передбачено можливість кожної зі сторін договору, укладеного без зазначеного строку, відмовитися від договору в будь-який час, повідомивши про це другу сторону за шість місяців, якщо договором не передбачено більш тривалий строк (ч. 3 ст. 374 ГК). Якщо ж відповідний строк законом або договором не визначено, то, на нашу думку, повідомлення про односторонню відмову від зобов'язання (договору) або зміну його умов слід надсилати в розумний строк, як, до речі, це передбачається для сторін за договором транспортного експедирування (ст. 935 ЦК).

Загальноприйнятою є думка, що зобов'язання (договір) є зміненим чи припиненим з моменту одержання контрагентом повідомлення про односторонню відмову від нього або одностороннє внесення змін до нього (за аналогією з офертою та акцептом при укладенні договору)¹³. Аналіз норм, які

передбачають право односторонньої відмови від зобов'язання (договору) в певних правовідносинах, також дає підстави для такого висновку. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 782 ЦК в разі відмови наймодавця від договору найму договір є розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що одностороння відмова від господарського зобов'язання (договору) та одностороння зміна його умов — це односторонній правочин, унаслідок якого зобов'язання (договір) змінюється або припиняється. Залежно від підстав виникнення цей правочин є наслідком порушення, допущеного іншою стороною, або не пов'язаний з порушенням з боку іншої сторони і можливий лише у випадках, передбачених законом або договором. Він реалізується управненою стороною в позасудовому порядку шляхом направлення письмового повідомлення про відмову від зобов'язання (договору) або його зміну. З моменту одержання такого повідомлення зобов'язання (договір) є відповідно зміненим або припиненим.

¹² Див.: Костенко Л. Одностороння відмова від зобов'язань за договором // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2268>

¹³ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. — С. 180.

Н.О. Міненкова,
суддя Апеляційного суду
Харківської області,
здобувач кафедри
цивільного права № 1
Національного юридичного
університету імені
Ярослава Мудрого

Набувальна давність у правозастосовній практиці: окремі проблемні питання

Набувальна давність як інститут, що був сформований у правовій системі Стародавнього Риму і сьогодні відображено в цивільному законодавстві багатьох країн світу, на території України активно розвивався у дореволюційний період. У радянські часи, коли діяла презумпція державної власності на безхазяйне майно, цей інститут не визнавався ані цивільним законодавством, ані науковою доктриною. У національне законодавство норма про набувальну давність введена з 1 січня 2004 р. — з набранням чинності Цивільним кодексом України (далі — ЦК).

Труднощі у застосуванні ст. 344 ЦК про набувальну давність обумовлюють увагу наукової доктрини і практики до реалізації цієї законодавчої новели. Поверховий аналіз змісту вказаної статті не дає відповіді на питання, необхідні для однакового застосування судами зазначеної норми. Потребують наукового визначення такі поняття, як «володіння», «набувальна давність», «володіння майном як своїм», «відкритість володіння», «безперервність володіння», «сумлінність володіння», «тительність володіння», «добросовісність володіння». Це, на нашу думку, свідчить: відсутність у науковій доктрині визначення поняття «володіння» обумовлює його різне тлумачення під час вирішення справи судом, оскільки потребує чіткого розуміння, що саме підлягає захисту в разі визнання права власності за набувальною давністю.

Сьогодні базовими засадами для розбудови цього інституту слугують праці таких науковців минулого, як Ю. Барон, М. Боголепов, О. Бутковський, Є. Васьковський, Ю. Гамбаров, Д. Грім, С. Муромцев, К. Неволін, К. Победоносцев, Й. Покровський, В. Хвостов, Г. Шершеневич. Сучасні українські правознавці також порушують питання, пов'язані з розвитком інституту набувальної давності. Зазначимо, що більшість публікацій присвячені саме застосуванню положень ст. 344 ЦК у судовій практиці, бо саме суду надано право на підставі доказів вирішувати питання щодо визнання права власності на майно за набувальною давністю чи відмовити у такому праві. Слід також згадати праці Т. Вахонєвої, В. Кройтора, Д. Луспеніка, В. Маковія, С. Сліпченка, С. Хопти, В. Цікала, О. Яворської та ін¹.

Summary

The article deals with some topical issues of practical application of the norm of Art. 344 of the Civil Code of Ukraine on acquisitive prescription. The author exemplifies with controversial judicial practice on application of this norm by the general courts and with the case-law of the European Court of Human Rights

¹ Див., напр.: Вахонєва Т. Набувальна давність як правовий інститут цивільного права: історія та сучасність // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 6 — С. 36—39; Луспенік Д. Спори про набувальну давність: проблеми теорії і судової практики // Юридичний журнал. — 2006. — № 5. — С. 114—119; Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: Дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2007. — 214 с.; Сліпченко С. О., Кройтор В. А. Дія норм цивільного законодавства про набувальну давність у часі // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 7. — С. 34—39; Хопта С. Ф., Луспенік Д. Д. Набувальна давність у контексті правозастосовної практики // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2012. — № 5. — С. 82—92; Цікало В. І. Сфера застосування позовної давності // Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. / В. В. Жук та ін. — 2001. — С. 63—67; Яворська О. Проблеми виникнення права приватної власності за давністю володіння (набувальна давність) // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 1 — С. 33—36.

Прикладні аспекти застосування набувальної давності неодноразово аналізувалися на підставі матеріалів судової практики, зокрема, окремо слід відмітити «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ»².

Необхідно проаналізувати юридичну природу набувальної давності, підстави та умови її виникнення, елементи давнісного володіння і механізм його захисту

Ураховуючи сучасні теоретичні та практичні напрацювання питання застосування набувальної давності потребують подальшого дослідження і наукового осмислення. Зокрема, необхідно проаналізувати юридичну природу набувальної давності, підстави та умови її виникнення, елементи давнісного володіння і механізм його захисту, запропонувати перспективи розвитку цивільного законодавства про набувальну давність. У цій статті окреслимо окремі проблемні питання, які виникають при застосуванні судами загальної юрисдикції ст. 344 ЦК.

Суди по-різному тлумачать пункти 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК та необґрунтовано застосовують правила кн. 6 ЦК до спадкових правовідносин, які виникли до набрання чинності ЦК, та не враховують роз'яснення, які містяться в абз. 3 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»

Судова практика свідчить про неоднакове застосування судами ст. 344 ЦК у справах про визнання права власності за набувальною давністю: в одних випадках суди відмовляли у задоволенні позовів, в інших — за аналогічних обставин у справі позови задовольняли.

До недавнього часу не було визначено питання щодо початкового моменту перебігу строку добросовісного володіння майном, аби суд визнав за особою право власності на це майно за набувальною давністю.

Слід звернути увагу на те, що відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК правила ст. 344 цього Кодексу про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності ЦК. Тобто набувальну давність можна застосовувати з 1 січня 2011 р. Проте щодо застосування цієї норми у судовій практиці не склалося єдиного, уніфікованого підходу.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) у листі від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» (далі — лист № 24-753/0/4-13), яким апеляційним судам було надіслано витяг з узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування, зазначив, що суди по-різному тлумачать пункти 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК та необґрунтовано застосовують правила кн. 6 ЦК до спадкових правовідносин, які виникли до набрання чинності ЦК, та не враховують роз'яснення, які містяться в абз. 3 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

ВССУ звернув увагу судів на те, що відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК правила ст. 344 ЦК про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності цим Кодексом. А тому зазначене положення в частині визначення строку потрібно тлумачити як «...не менше ніж за три роки» до набрання чинності ЦК.

Проте при розгляді відповідних справ окремі суди застосовують обмежувальне тлумачення зазначеного положення і відмовляють у задоволенні позовних вимог осіб, володіння яких почалося раніше ніж за три роки

Володіння нерухомим майном могло розпочатися раніше 1 січня 2001 р. та тривати до 1 січня 2011 р., а право вимоги про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю виникло лише з 1 січня 2011 р.

до набрання чинності ЦК, — до 1 січня 2001 р., і триває довше. Таким чином, до десятирічного строку набувальної давності на нерухоме майно включається трирічний строк, протягом якого особа чи її спадкоємці володіли майном до набрання чинності ЦК. Отже, володіння нерухомим майном могло розпочатися раніше 1 січня 2001 р. та тривати до 1 січня 2011 р., а право вимоги про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю виникло лише з 1 січня 2011 р.

На нашу думку, таке роз'яснення має суттєве практичне значення, оскільки, як свідчить судова практика за 2011—2013 рр., у строк во-

² Див.: Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ // Вісник Верховного Суду України. — 2014. — № 3. — С. 16—31.

лодіння майном за набувальною давністю суди зараховували час володіння, який починався не раніше 1 січня 2001 р.

Так, у справі за позовом Особи 2 і Особи 3 до Харківської міської ради про визнання права власності за набувальною давністю на частину квартири позивачі послалися на те, що їм на праві спільної сумісної власності належить кожному $\frac{1}{2}$ частина квартири в м. Харкові. У 1994 р. помер їх рідний дядько. Спадщину після його смерті ніхто не прийняв. Вони більше десяти років добросовісно і відкрито володіли квартирою, у тому числі й $\frac{1}{2}$ її частиною, яка належала померлому. Ставилися до об'єкта володіння як до свого майна, сплачували за утримання будинку.

Відмовляючи в позові, суд першої інстанції виходив з того, що позивачі не надали доказів добросовісного заволодіння частиною квартири.

Суд апеляційної інстанції таке рішення скасував і ухвалив нове — про відмову в позові з інших підстав, зазначивши при цьому, що на час відкриття спадщини діяв Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. (далі — ЦК УРСР) і позивачі не мали права на спадкування після смерті рідного дядька, а оскільки підлягає застосуванню ЦК УРСР, яким не передбачено вирішення судом питання про визнання права власності в порядку набувальної давності, позовні вимоги задоволенню не підлягають.

З мотивувальної частини рішення апеляційного суду вбачається, що позивачами доведені підстави набуття права власності за набувальною давністю, передбачені п. 1 ст. 344 ЦК, але в позові було відмовлено за мотивацією, зазначеною вище³.

З таким розумінням понять «добросовісність» і «відкритість володіння» при застосуванні ст. 344 ЦК погодитись не можна.

Володіння за загальним правилом є фактичним володарюванням особи над тілесною річчю, поєднане з волею особи мати річ для себе (*animus possident, tenendi*). Фактичне володарювання впливає з відносин особи до речі, із відносин близькості. Тобто володільць не просто уповноважений, але зобов'язаний ставитися до об'єкта володіння як власник, якщо він бажає зберегти беззаперечний статус володільця за давністю

З огляду на це правильним вбачається висновок, якого дійшли В. Кройтор і С. Сліпченко, про те, що суди, незважаючи на настання всіх

необхідних і достатніх умов для виникнення права власності за набувальною давністю, відмовляють у задоволенні вимог про визнання такого права, й тим самим вони переносять момент виникнення права власності на більш пізній період часу — як мінімум з 1 січня 2011 р. Очевидно, що правила, які б передбачали це, відсутні у ст. 344 ЦК.

Зазначимо, що право власності належить до таких суб'єктивних прав, які виникають за наявності певного юридичного факту чи їх сукупності. Тому, з огляду на зміст ст. 344 ЦК, обставинами, що мають значення для справи і які повинен довести саме позивач (ч. 1 ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України), є такі: законний об'єкт володіння, добросовісність володіння, відкритість володіння, давність володіння та його безперервність (тобто строк володіння).

Розкриємо ці поняття детально.

Видатний цивіліст Ю. Барон у фундаментальній праці «Система римського цивільного права» в § 112 «Поняття та юридичне значення володіння» книги другої «Право володіння» зазначає, що володіння за загальним правилом є фактичним володарюванням особи над тілесною річчю, поєднане з волею особи мати річ для себе (*animus possident, tenendi*). Фактичне володарювання впливає з відносин особи до речі, із відносин близькості⁴. Тобто володільць не просто уповноважений, але зобов'язаний ставитися до об'єкта володіння як власник, якщо він бажає зберегти беззаперечний статус володільця за давністю, що дозволяє йому після спливу встановленого законом строку набувальної давності фактично перетворитися у власника⁵.

Згідно з ч. 3 ст. 397 ЦК фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Йдеться про безтитільне володіння, яке не має правової підстави. Тобто за цією нормою правомірність володіння презюмується.

Статтею 344 ЦК передбачено, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно. Володіння

³ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 11 жовтня 2012 р. у справі № 2027/8677/12 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26715821>; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 19 листопада 2012 р. у справі № 2027/8677/12 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28612717>

⁴ Див.: Барон Ю. Система римського гражданского права: В 6 кн. — СПб., 2005. — 1102 с. — С. 311.

⁵ Див.: Покровский И. А. История Римского права. — Мн., 2002. — 528 с.

такої особи цим майном також є фактичним володінням, правомірність якого припускається.

Відкритість володіння майном розуміється як така, що є очевидною для всіх третіх осіб, які повинні мати можливість спостерігати за ним, але це не означає, що володілець зобов'язаний інформувати інших про своє володіння річчю.

Підставами для відмови у позовах про визнання права власності в порядку набувальної давності є недоведеність добросовісності володіння майном

Для володіння в юридичному розумінні необхідна воля володіти річчю самостійно, не визнаючи над собою влади іншої особи, воля, спрямована на річ як на свою. Така воля може бути або у справжнього власника, або в особі, яка, помиляючись, вважає себе власником, хоча насправді такою не є (такою особою може бути добросовісний володілець). І, навпаки, такої волі володіти немає, наприклад, в орендаря. Він володіє річчю, володіє в своїх інтересах, однак самим фактом сплати орендної плати він визнає над собою юридичне панування власника. Тому орендар згідно з положеннями римського права вважався держателем. Отже, володіння можна визначити як фактичне панування над річчю, поєднане з наміром ставитися до неї як до своєї, тобто володіти незалежно від волі іншої особи, самостійно.

Аналіз судової практики свідчить про те, що підставами для відмови у позовах про визнання права власності в порядку набувальної давності є *недоведеність добросовісності володіння майном*. При цьому суди виходили з зазначеного у ст. 388 ЦК трактування добросовісності і не наводили інших аргументів.

Разом з тим добросовісність є однією із засад цивільного законодавства як справедливості та розумності (ст. 3 ЦК). Ці поняття є не лише правовими, а й філософськими та етичними категоріями. Зазначимо, що єдиного їх визначення розробити практично неможливо, однак розробка положень, на які б орієнтувалися суди при вирішенні відповідних справ, має стати одним з напрямів розвитку науки цивільного права.

Як зазначалося вище, законодавець не вказав, що саме слід розуміти під терміном «добросовісність володіння за набувальною давністю». Оскільки ЦК значною мірою є відображенням рецепції римського приватного права (з урахуванням особливостей), умова про добросовіс-

ність у римському приватному праві розуміється як умова про добру совість.

Чи вимагається для визнання володільця добросовісним, щоб він протягом усього строку давності володіння не знав і не повинен був знати про відсутність у нього права власності? Вважаємо, що ні, інакше дія інституту набувальної давності втратить своє значення. Крім того, на нашу думку, особу слід вважати добросовісною в тому випадку, коли вона діє без умислу заподіяти шкоду іншій особі.

Ознаки добросовісної поведінки особи, яка заволоділа чужим майном, визначено у статтях 12, 388 ЦК. Так, ч. 5 ст. 12 ЦК встановлює презумпцію добросовісної поведінки особи. Відповідно до ст. 388 ЦК володіння вважається добросовісним, коли особа на момент заволодіння не знала і не могла знати про те, що володіння нею майном є незаконним.

Незаконний володілець протягом усього володіння майном повинен бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи і він отримав його з підстав, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Для визнання володільця добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не набув майно злочинним шляхом чи способом, який завідомо суперечить основам правопорядку та моралі

Погодимось з думкою науковців про те, що «добросовісне володіння засноване на щирому, хоча й помилковому уявленні володільця про право володіння. Володіння недобросовісне як протилежність добросовісному — це володіння свідомо незаконне, таке, що порушує чие-небудь право»⁶.

Разом з тим незаконний володілець протягом усього володіння майном повинен бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи і він отримав його з підстав, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Для визнання володільця добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не набув майно злочинним шляхом чи способом, який завідомо суперечить основам правопорядку та моралі⁷.

Наприклад, у справі за позовом Особи 3 до територіальної громади в особі Московської районної ради м. Харкова про визнання права власності за набувальною давністю на частину будинку, яка належала двоюрідному брату позивачки, суд апеляційної інстанції відмовив у позові про визнання права власності за набувальною

⁶ Маковій В. П. Знач. праця. — С. 86.

⁷ Див.: Луспенік Д. Знач. праця. — С. 115.

давністю. Судом встановлено, що позивачці на праві власності належало 49/100 частин спірного будинку, а інша частина будинку належала померлому братові. Позивачка зазначила в позові, що усім будинком користується відкрито і добросовісно майже 25 років, доглядала за ним, поховала брата.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове — про відмову в позові, колегія суддів судової палати з цивільних справ апеляційного суду виходила з того, що ст. 344 ЦК не передбачено набуття спадкових прав та їх оформлення шляхом визнання права власності за давністю володіння. При цьому колегія суддів зазначила, що позивач неправильно обрав спосіб захисту спадкових прав на спадщину, яка відкрилася після смерті двоюрідного брата, але не була ніким із спадкоємців прийнята до набрання чинності ЦК — до 1 січня 2004 р.⁸

Із набранням чинності ЦК у січні 2004 р. у загальних судах України перебувала велика кількість справ щодо спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом

ВССУ в листі № 24-753/0/4-13 зазначив, що п. 5 ч. 1 ст. 555 ЦК УРСР було встановлено, що спадкове майно за правом спадкоємства переходить до держави, якщо жоден із спадкоємців не прийняв спадщину. Цим Кодексом не обмежувався строк для отримання свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом, у тому числі й для держави. Тому, якщо упродовж встановленого шестимісячного строку ніхто зі спадкоємців за законом або за заповітом не прийняв спадщину, вважається, що спадщина переходить до держави.

Це дає змогу стверджувати, що норми п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, згідно з якими правила кн. 6 ЦК застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом, слід розуміти так: правила кн. 6 ЦК може бути застосовано лише до спадщини, яка відкрилася після 1 липня 2003 р. і не була прийнята ніким із спадкоємців, право на спадкування яких виникло відповідно до норм статей 529—531 ЦК УРСР.

При вирішенні спорів про спадщину, яка відкрилась і була прийнята до 1 січня 2004 р., судам слід застосовувати не норми ЦК, а норми законодавства, чинного на час відкриття спадщини, а саме ЦК УРСР.

Проблемою виявилось те, що з набранням чинності ЦК у січні 2004 р. у загальних судах України перебувала велика кількість справ щодо спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом. Деякі суди задовольняли позовні вимоги спадкоємців за законом третьої, четвертої та п'ятої черг щодо спадщини, яка відкрилася до набрання чинності ЦК. І тим самим визнавали за ними право власності на спадщину, яка залишалася відкритою, і в багатьох випадках територіальні громади селищних, сільських та міських рад проти позовів не заперечували.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Федерального закону Російської Федерації (далі — РФ) від 26 листопада 2001 р. № 143-ФЗ «Про введення в дію частини третьої Цивільного кодексу Російської Федерації» коло спадкоємців за законом щодо спадщини, яка відкрилась до введення в дію зазначеної норми, визначається згідно з правилами ч. 3 Кодексу, якщо строк прийняття спадщини не закінчився на день введення в дію ч. 3 Кодексу або якщо цей строк сплив, але на день введення в дію ч. 3 Кодексу спадщина не була прийнята ніким із спадкоємців, зазначених у статтях 532 та 548 Цивільного кодексу Російської РФСР (далі — ЦК РФСР), свідоцтво про право на спадщину не було видано РФ, суб'єкту РФ або муніципальному утворенню або спадкове майно не перейшло у їх власність на

Правила абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК слід застосовувати, якщо спадщина відкрилась після 1 липня 2003 р., проте не була прийнята ніким із спадкоємців, що мають право на спадкування відповідно до норм ЦК УРСР. Таким чином, сплив однорічного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 р.

інших встановлених законом підставах. У цьому разі особи, які не могли бути спадкоємцями за законом відповідно до правил ЦК РФСР, але є такими за правилами ч. 3 Кодексу (статті 1142—1148), можуть прийняти спадщину упродовж шести місяців з дня введення в дію ч. 3 Кодексу, тобто до 1 вересня 2002 р.

ВССУ в листі № 24-753/0/4-13 зазначив, що з метою єдності правозастосовної практики

⁸ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 16 червня 2011 р. у справі № 2-929 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17041489>; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 18 жовтня 2012 р. у справі № 2-929 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26929979>

і уникнення колізій щодо спадкування державою (ст. 555 ЦК УРСР) та переходу спадщини, визнаної судом відумерлою, у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК), правила абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК слід застосовувати, якщо спадщина відкрилась після 1 липня 2003 р., проте не була прийнята ніким із спадкоємців, що мають право на спадкування відповідно до норм ЦК УРСР. Таким чином, вплив однорічного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 р. Позови органів прокуратури в інтересах держави про передачу спадкового майна у власність держави щодо спадщини, яка відкрилась у період після 1 січня 2003 р. до 1 липня 2003 р., підлягають задоволенню відповідно до встановлених судом обставин справи.

Невизначеним є правовий статус майна, залишеного після смерті осіб, які не мали спадкоємців, що входили до кола спадкоємців за нормами ЦК УРСР (йдеться про майно, спадщина щодо якого відкрилась до 1 січня 2003 р.).

Виходячи з принципу рівності перед законом усіх суб'єктів прав власності, закріпленого в ч. 4 ст. 13 Конституції України, держава в особі органів влади повинна була відповідно до ст. 549 ЦК УРСР здійснити дії, які б свідчили про прийняття спадщини.

Порядок переходу спадщини до держави до набрання чинності ЦК у січні 2004 р. регулювався іншими законодавчими актами. Так, відповідно до ст. 10 Закону від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні»⁹ державні податкові інспекції виконували такі функції, як проведення роботи, пов'язаної з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому законом порядку безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави.

Тобто держава в особі органів податкової державної служби повинна була виявляти таке майно та брати його на облік, проводити дії щодо переходу його у власність держави. І саме такі дії свідчили б про прийняття спадщини державою.

Проаналізуємо такий приклад.

У січні 2012 р. до суду звернулася С. із позовом до Харківської міської ради та просила визнати за нею право власності на ½ частину квартири за набувальною давністю. На об'єднання

позовних вимог вона послалася на те, що їй на праві власності належить ½ частина квартири, інша ½ частина належала її тітці, яка померла у 1994 р. Після смерті тітки С. користувалася всією квартирою, зокрема, сплачувала комунальні платежі, зробила в ній ремонт.

Представник Харківської міської ради проти позову заперечив, пославшись на те, що спадкоємців після смерті тітки у позивачки немає, а тому виконавчий комітет Харківської міської ради має намір звернутися з вимогами про визнання цієї спадщини відумерлою, а позивачка не довела, що заволоділа майном добросовісно.

Рішенням Московського районного суду м. Харкова позовні вимоги задоволено частково. Суд визнав, що частки С. та померлої Т. в праві спільної сумісної власності становлять по ½ кожна, припинивши право спільної сумісної власності, хоча таких вимог позивачка не заявляла. У задоволенні позовних вимог про визнання права власності за набувальною давністю суд відмовив, пославшись на те, що позивачка не довела, що заволоділа майном добросовісно.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове — про задоволення позовних вимог, апеляційний суд виходив з того, що позивачка більше 16 років добросовісно, безперервно і відкрито володіла майном померлої. Крім того, суд апеляційної інстанції в рішенні зазначив, що суд першої інстанції вийшов за межі позовних вимог і безпідставно визначив частку позивачки.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах ВССУ ухвалою від 7 листопада 2012 р. рішення апеляційного суду скасувала, залишивши в силі рішення суду першої інстанції¹⁰.

Пасивна поведінка власника щодо свого майна, яке перебуває в іншій особі, відсутність претензій чи вимог до володільця про повернення майна, той факт, що власник тривалий час обходився без нього, не виявляв зацікавленості до нього — усе це має розумітися як втрата інтересу та відмова від права власності

На нашу думку, таке володіння є добросовісним, інакше кажучи, обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву щодо правомірності набуття майна.

¹⁰ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 30 травня 2012 р. у справі № 2-2027/1481/12 // Поточний архів Московського районного суду м. Харкова; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 5 липня 2012 р. у справі № 2-2027/1481/12 // Поточний архів Апеляційного суду Харківської області; Ухвала ВССУ від 7 листопада 2012 р., справа № 6-39688св12 // Поточний архів ВССУ.

Прийнята норма про набувальну давність фактично повинна усунути невизначеність, що виникає, з одного боку, коли володілець речі, у якого неможливо її витребувати, не має права на неї, за наявності підстав для встановлення такого права, не може повністю розпоряджатися нею, ввести її в цивільний обіг, а з другого боку, коли власник вже не може в судовому порядку захистити своє право, наприклад, з огляду на сплив позовної давності.

Наведені приклади дають підстави для висновку про те, що не можна набувальну давність розглядати як таку, що обмежує право власності. Пасивна поведінка власника щодо свого майна, яке перебуває в іншій особі, відсутність претензій чи вимог до володільця про повернення майна, той факт, що власник тривалий час обходився без нього, не виявляв зацікавленості до нього — усе це має розумітися як втрата інтересу та відмова від права власності.

Частина 2 ст. 344 ЦК слід розуміти так, що право доводити обставини добросовісного володіння після смерті спадкодавця може його правонаступник (спадкоємець) і необов'язково, аби останній проживав разом з померлим і разом з ним володів річчю. Достатньо того, що він є спадкоємцем і у встановлений законом строк прийняв спадщину

За наявності неоднакового застосування ч. 1 ст. 344 ЦК недостатньо дослідженим є питання застосування ч. 2 ст. 344 цього Кодексу, якою передбачено, що особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є.

Як зазначає Ю. Барон, спадкоємцю зараховується час володіння спадкодавця і у тому разі, якби він заволодів річчю не одразу після смерті останнього.

Спадкоємцю зараховується навіть час «лежання» спадщини та наступний за цим час до заволодіння річчю і тому спадкоємець може набути за давністю річ до набуття володіння нею. Це слід розуміти так: якщо цим майном добросовісно і безперервно володів спадкодавець, то після його смерті спадкоємець може приєднати до часу, яким володів річчю спадкодавець, свій час володіння, а і з настанням визначеного ст. 344 ЦК строку вже спадкоємець може порушувати питання про визнання за ним права власності за давністю володіння. Далі, відповідно до положень римського права, до спадкоємця переходили усі права та

обов'язки померлого. Тому важлива була соціальна справедливість спадкодавця, а не спадкоємця.

З огляду на це можна дійти таких висновків:

– власна добросовісність не надає користі спадкоємцю; при всій своїй добрій волі він не може розпочати давносного володіння річчю, якщо спадкодавець володів нею недобросовісно (*succedit in vitium defuncti*);

– власна недобросовісність не шкодить спадкоємцю; незважаючи на свою недобросовісність він може продовжувати давнісне володіння, яке розпочав спадкодавець (це правило було усунуто канонічним правом, яке вимагало від набувача за давністю постійної добросовісності)¹¹.

Для застосування норми ч. 2 ст. 344 ЦК необхідно насамперед визнати добросовісне володіння спадкодавця, яке він здійснював за життя.

На нашу думку, зазначену норму слід розуміти так, що право доводити обставини добросовісного володіння після смерті спадкодавця може його правонаступник (спадкоємець) і необов'язково, аби останній проживав разом з померлим і разом з ним володів річчю. Достатньо того, що він є спадкоємцем і у встановлений законом строк прийняв спадщину.

Інститут набувальної давності вважається однією з найпрогресивніших новел ЦК. Основне завдання такого нововведення — встановити повну рівноправність усіх форм власності й надати можливість особам, які доведуть в суді давність та добросовісність володіння майном, оформити на нього право власності.

Спостерігається негативна, на нашу думку, тенденція повернення судової практики до часів дії ЦК УРСР щодо пріоритетів державної власності

Однак спостерігається негативна, на нашу думку, тенденція повернення судової практики до часів дії ЦК УРСР щодо пріоритетів державної власності.

Звернемося до досвіду європейської судової практики. Зокрема, Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) у рішенні від 8 квітня 1976 р. у справі «Габріель Дефренн проти Бельгійської авіакомпанії «Сабена» вказав на необхідність враховувати практичні наслідки будь-якого судового рішення.

Наслідки, спричинені судовими рішеннями про повернення спадкового майна у власність держави з огляду на те, що громадяни тривалий

¹¹ Див. Барон Ю. Знач. праця. — С. 387.

час користувалися цим майном, утримували, ремонтували, ставилися до нього як до свого, не можна передбачити.

Тлумачення ст. 344 ЦК у судових рішеннях на користь держави всупереч інтересам громадян не сприяє авторитету судової влади і суперечить загальним засадам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та певним протоколам до неї

Є підстави для висновку про те, що тлумачення ст. 344 ЦК у судових рішеннях на користь держави всупереч інтересам громадян не сприяє авторитету судової влади і суперечить загальним засадам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та певним протоколам до неї (далі — Конвенція), яка була ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р., а 11 вересня 1997 р. її норми набули чинності для України.

Положеннями ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визнано право на звернення фізичних та юридичних осіб до ЄСПЛ за захистом своїх порушених прав та охоронюваних Конвенцією свобод, пов'язаних з реалізацією права власності. Зокрема, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Акцентуємо увагу на тому, що при цьому зазначеною статтею захищено не лише майно у його вузькому розумінні, а й широкий спектр правовідносин власності. Термін «власність», як це передбачено ст. 1 документа, може означати або існуючу власність, або претензії, щодо яких заявник може довести, що він має законні підстави вимагати їх задоволення.

У даному випадку законодавча норма про набувальну давність, яка діє в Україні, надає громадянину право на законних підставах претендувати на відповідну власність.

Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ поняття «майно» розуміється і як фактичне майно, і як майнові цінності, в тому числі боргові вимоги. Питання про майно виникає тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право.

У п. 124 рішення від 30 листопада 2004 р. у справі «*Онер'ільдиз проти Туреччини*» ЄСПЛ

наголосив, що поняття «майно» у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, яке охоплює не лише право власності на матеріальні речі, і воно не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: питання, яке при цьому потребує вирішення, полягає в з'ясуванні наявності підстав вважати, що обставини даної справи, ураховані в цілому, надають заявникові титул щодо матеріально-правового інтересу. Поняття «майно» охоплює не лише існуюче майно, але також може стосуватися засобів праводомогання, включаючи право вимоги, відповідно до якого заявник може стверджувати, що він має принаймні законне сподівання щодо ефективного здійснення права власності.

Крім того, ст. 6 Конвенції гарантується право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Прецедентне право ЄСПЛ щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції ще розвивається і в майбутньому, з огляду на збільшення кількості розглянутих справ у національних судах, зростатиме й кількість звернень до ЄСПЛ. З огляду на це необхідно імплементувати принципи здійснення правосуддя в рамках європейської системи права і не допустити створення негативної прецедентної бази щодо стану дотримання положень Конвенції в нашій державі. Саме тому національним судам необхідно приділяти особливу увагу об'єктивному та справедливому розгляду справ, пов'язаних із застосуванням такої норми, як набувальна давність.

Проведене дослідження окремих проблемних питань правозастосовної практики при розгляді справ про визнання права власності за набувальною давністю дає підстави для висновку про необхідність наукової розробки і законодавчого визначення деяких складових інституту набувальної давності й перспектив його розвитку в Україні. Насамперед це стосується чіткого визначення термінів і вдосконалення цивільного законодавства та правозастосовної практики.

Вітаємо колег!

1 січня відсвяткував 65-річчя
суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

**Дідківський
Анатолій Олександрович.**

Суддівській справі
він присвятив 34 роки,
18 з яких — у Верховному Суді України.

18 січня відзначила 75-річчя
суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

**Кузьменко
Валентина Павлівна.**

Стаж її роботи на посаді судді
становить 19 років,
з них 8 років — у Верховному Суді України.

13 січня виповнилося 75 років від дня народження та 50 років науково-педагогічної і громадської діяльності **Василя Яковича Тація** — видатного вченого-правознавця, талановитого педагога, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії наук України, президента Національної академії правових наук України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки та Державної премії України в галузі архітектури, Героя України, а також багаторічного (з 1978 р.) члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді України.

Професійний шлях Василя Яковича Тація яскравий, насичений і різноманітний. Він проявив себе як висококваліфікований юрист у педагогічній, науковій, навчально-методичній, законопроектній та консультативній діяльності.

З 1966 р. його життя і діяльність пов'язані з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого (раніше — Харківський юридичний інститут): аспірант, старший викладач, доцент, заступник декана денного факультету, проректор з наукової роботи, з липня 1987 р. і дотепер — ректор і водночас (із 1991 р.) завідувач кафедри кримінального права цього університету. Саме завдяки його зусиллям університет став одним з провідних вищих навчальних закладів України з потужним науково-педагогічним потенціалом та сучасною матеріальною базою.

З 1993 р. В.Я. Тацій — перший президент і дійсний член Академії правових наук, за ініціативою та безпосередньою участю якого було створено цей визнаний в Україні й далеко за її межами науковий юридичний центр, що координує, організовує і проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження в галузі держави і права.

Василь Якович багато зробив для розбудови України як незалежної правової держави. Як член Конституційної комісії він брав участь у розробці проекту Конституції України 1996 р., був головою робочої групи Кабінету Міністрів України з розробки Кримінального кодексу України 2001 р. В.Я. Тацій також очолював урядову делегацію України на Дипломатичній конференції повноважних представників держав під егідою ООН зі створення Міжнародного кримінального суду, брав участь у розробці проекту Римського статуту цього Суду та в підготовці багатьох інших законопроектів. Упродовж 1998—2004 років він був членом Вищої ради юстиції, а нині входить до складу багатьох урядових комісій та громадських організацій.

В.Я. Тацій — учений зі світовим ім'ям, визнаний авторитет у провідних напрямках кримінально-правової доктрини. У його науковому доробку понад 500 наукових праць, серед яких монографії, навчальні підручники та посібники, коментарі до законодавства, наукові статті, що стали ваговим внеском у розвиток юридичної науки. Сфера наукової діяльності ювіляра досить широка й не обмежується лише проблемами кримінального права. Його праці присвячені також складним питанням конституційного та кримінально-процесуального права, проблемам теорії держави і права, методології правової науки. Науковець приділяє багато уваги й підготовці науково-педагогічних кадрів. Під його керівництвом підготували до захисту й захистили дисертації багато кандидатів і докторів юридичних наук.

Колектив Верховного Суду України, а також наукова громадськість, колеги та учні щиро вітають ювіляра зі святом і зичать міцного здоров'я, невичерпної енергії, творчого натхнення та нових звершень.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на веб-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>
editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253-9965
група технічного забезпечення
(44) 253-0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусяк
П.О. Мусяк
О.І. Пархоменко
Н.О. Шур

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова
В.М. Горобченко
Фото:
П.О. Мусяк
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468-3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»
вул. Фрунзе, 47б
м. Київ
04080
Телефон (факс): (44) 227-7817

Підписано до друку 23.01.2015.
Формат 60×84 %. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 15-42.
Наклад 1430 пр. Ціна договірна

Триває передплата на 2015 рік

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються постанови Пленуму Верховного Суду України (далі — Суд); рішення зборів суддів Суду; матеріали з'їздів суддів України; витяги з окремих рішень судових палат Суду; висновки Суду, що викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права (кримінального закону) в подібних правовідносинах; науково-практичні коментарі чинного законодавства; аналіз судової практики з використанням даних судової статистики; матеріали на допомогу судді щодо вирішення складних питань здійснення судочинства; практика Європейського суду з прав людини; наукові статті щодо проблем судово-правової реформи, правотворчості; матеріали науково-практичних конференцій, круглих столів, міжнародних семінарів тощо.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — два випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних, цивільних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

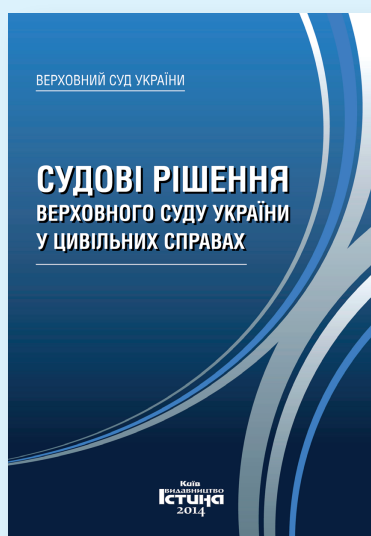
Кожне рішення супроводжується правовою позицією. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

З питань замовлення та передплати на 2015 рік звертатися до видавництва «Істина» за адресою:
вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073
Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефон: +380 (44) 468-3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті упродовж 2013 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірника також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

Готується до друку:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул.Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: +380 (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**